

SÜNNİ MAKÂLÂT ESERLERİNDE KERRÂMIYYE’NİN TASNİFİ MESELESİ*

The Classification Problem of Karrâmiyya in Sunnî Maqâlât Works

Zeynep ALİMOĞLU SÜRMEİ¹

Öz

Horasan bölgesinde faaliyetlerini yoğunlaştırmış olan Kerrâmiyye, hicri üçüncü asırdan altıncı asra kadar yaklaşık üç asır boyunca dinî, siyasi ve sosyal anlamda bölgeyi etkilemiştir. Başlangıçta kelamî görüşlerinden ziyade önde gelen Kerrâmi âlimlerin zâhidâne yaşayışları ile pek çok taraftar edinen Kerrâmiyye, Muhammed b. Heysem’in (IV/X. asrın sonları ile V/XI. asrın başları) Kerrâmiyye’nin görüşlerine getirmiş olduğu yorumlar ile farklı bir boyut kazanmıştır. İbn Heysem’den önce Kerrâmiyye’nin müstakil bir fırka muamelesi görmesine neden olabilecek teolojik derinlikten mahrum olduğu gerçeği dikkate alındığında süreçle beraber yaşanan dönüşümlerin fırak edebiyatına yansımalarının olup olmadığı çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Kerrâmiyye, Allah ve sıfatlarına getirmiş olduğu yorum ve iman anlayışı sebebiyle, Maqâlât eserlerinde çoğunlukla Müşebbihe-Mücessime kategorisinde veya Mürcie’nin bir alt kolu olarak ele alınmıştır. Bu sınıflandırma biçimi üzerinde Kerrâmiyye’nin kendi görüşlerinin yanı sıra maqâlât

Abstract

Karrâmiyya, which intensified its activities in the region of Khorasan, from hijri third century to sixth century affected the region for almost three centuries in the religious, political, and social sense. Karrâmiyya, which gained a lot of supporters via the ascetic lives of Karrâmiyyan scholars rather than its theological views at the beginning, got a new dimension with Mohammad b. al-Haytham’s (the end of the IV/X. century and the beginning of the V/XI. century) interpretations about the views of Karrâmiyya. When the fact that Kerrâmiyya had lacked the theological depth that could cause it to be treated as a separate sect before Ibn al-Haytham is considered, whether the changes occurring in time have reflections on fırak literature or not is important for this study. Because of its interpretation of Allah and His divine attributions and its understanding of faith, Karrâmiyya is usually regarded in the category of Mucassimah-Mushabbihah or as

* Bu makale, “Ehl-i Sünnet’in Kerrâmiyye Eleştirisi” adlı doktora tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Elazığ, Türkiye /ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0101-1812/ e-posta: zasurmeli@firat.edu.tr.

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
18.11.2019	16.12.2019	31.12.2019

DOI 10.18403/ emakalat.648163

müelliflerinin mezhebi aidiyetleri ve görüşlerinin nasıl bir etki yaratmış olduğu sorusu da önemsedığımız bir husustur. Bu çalışmada, doğuş, yükseliş ve etkinliğini kaybediş evrelerini kapsayan dönemlerde, Kerrâmiyye'nin farklı dinî-toplumsal gruplar tarafından hangi kategoride ele alındığı ve bu kategorizasyonu besleyen sebepler tarihi süreç takip edilerek irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kerrâmiyye, Horasan, Fıraq edebiyatı, İbn Heysem, Mürcie, Mücessime-Müşebbihe.

a branch of Murji'ah in the works of Maqâlât. The question of what kind of effect the sectarian belonging and views of maqâlât authors as well as Karrâmiyya's own views have on this kind classification is another point we mind. In this study, under which category Karrâmiyya has been handled by different religious-social groups during the periods comprising the phases of its appearance, rise and losing its efficiency and the reasons fostering this categorization will be tried to be examined by following the historical process.

Key Words: Karrâmiyya, Khorasan, Fıraq Literature, Ibn al-Haytham, Murji'ah, Mucassimah-Mushabbihah.

Giriş

Kerrâmiyye'nin doğuş, yükseliş ve etkinliğini kaybediş evrelerini kapsayan dönemlerde Horasan ve Maveraünnehir bölgesinde Abbasi hilafetine bağlı hanedanlar ve çeşitli devletler hüküm sürmektedir. Abbasi hilafetine bağlı olan Tâhirî, (205/821-259/873) Sâmani (203/819-395/1005) ve Saffârî (246/861-393/1003) hanedanlarının yanı sıra Gazneliler (352/963-581/1186) ve Büyük Selçuklular (428/1037-590/1194) dönemi de incelediğimiz dönemi kapsamaktadır. Süreç dikkate alındığında ilk Kerrâmî fikirlerin ortaya atıldığı dönemde Kerrâmîler'in siyasî erk tarafından desteklenmek bir tarafa, tehlike olarak telakki edildiği görülür. İbn Kerrâm, (ö. 255/869) Tahirî yöneticileri tarafından defalarca hapsedilir ve Nisabur'dan sürgün edilir.² Ancak Sâmanîler ve Gazneliler döneminde yaklaşık bir buçuk asır boyunca siyasî erkin desteğini arkasına alan Kerrâmiyye, İbn Heysem'in öncülüğünde

² Bkz. Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temimî (ö. 562/1166), *el-Ensâb*, (Beyrut: Dâru'l-Cenân, 1988), 5:44; İbn 'Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah b. 'Abdillâh b. Şafî'î (ö. 571/1175), *Târîhu Medineti Dimeşk*, thk. Ebû Saïd Ömer b. Garame el-Amravî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 55:128.

hem teolojisini şekillendirme hem de geniş bir alanda etkinlik sağlama imkânına kavuşur.³

Özellikle Gazneli Mahmut'un Kerrâmîler'i desteklemesi ile bölgede etkin bir güç haline gelen Kerrâmiyye, Sultan Mahmut'un desteğini çekmesi (402-403/1011-1012) ile gücünü kaybetse de Nisabur'da denge unsuru olmaya devam eder.⁴ Gaznelilerin zayıflaması ile bölgede hâkimiyet mücadeleleri başlar. Bu mücadeleler neticesinde Selçuklular bölgedeki üstünlüğü ele geçirir. Eş'arîler, Selçukluların ilk döneminde vezir Amîdül-mülk el-Kündürî'nin (ö. 456/1064) yürüttüğü politikalar nedeniyle pasifize olurlarsa da genel olarak Horasan bölgesinde Kerrâmiyye'ye en ciddi muhalefet yürüten grup olur. Eş'arîler, Horasan bölgesinde Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün (ö. 485/1092) etkin kıldığı Nizamiye medreseleri ile ciddi bir etkinliğe kavuşur. Nizamülmülk'ün selefi Mu'tezilî el-Kündürî'nin (ö. 456/1064) Eş'arîler'e yönelik yürüttüğü takibat nedeniyle bölgeden göç etmek zorunda kalan pek çok Eş'arî âlim bölgeye geri döner.⁵ Yeni dönemde Eş'arîler iktidar olurken Hanefî-Mu'tezilîler ve kendine has teolojisi ve hukuk doktrini olan Kerrâmîler muhalefette kalır. Hanefîler, Şafiîler kadar olmasa da siyasî erk tarafından desteklenirken; Kerrâmîler, Şafiî-Eş'arîler ile aralarında var

³ 'Utbi, Ebu Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr (ö. 427/1036), *el-Yemîni*, thk. Abdullatif es-Sâmîrî, (Beyrut: Dâru't-Tuley'a, 2004), 308; Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz (ö. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu Meşâhiri'l-A'lâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd, (yy: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), 30:497; Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybek (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed Arnavûd-Türkî Mustafa, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000), 5:113.

⁴ Kutlu, "Kerrâmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 294.

⁵ Subkî, el-Kündürî'yi Mu'tezilî, Rafizî ve Kerrâmî olarak niteler. Veziri, aynı anda birçok mezhebi kimlikle nitelemesi müellifin katı bir Eş'arî olması ile ilgilidir. Bkz. Subkî, Tacuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb (ö. 771/1380), *Tabakâtu's-Şâfi'yyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanahî, Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, (y.y: 1964), 3:390; Geniş bilgi için bkz. Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2008), 98-105. Kündürî'nin Hanefî-Mu'tezilîleri himaye etmesi ile ilgili bkz. Malamud, Margaret, "Ortaçağ Horasanında Sapkın bir Politika: Nişabur Kerrâmiyyesi", çev. Hüseyin Doğan, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 13/1 (2015), 547.

olagelen sürtüşmeler dolayısıyla hedef haline gelir.⁶ Kerrâmiler, Eş'ariler'in hâkimiyeti döneminde olduğu gibi Kndri döneminde de muhalefette kalır ve Eş'ariler'le beraber baskıya uğrar.⁷

Hicrî 489/1089 yılına gelindiğinde Nisabur'da Şafi'î-Hanefî koalisyonu ile onların karşısında yer alan Kerrâmiyye arasında karışıklıklar çıkar. Bu mücadelede Mehmeşâd ailesinden biri Kerrâmiyye'nin liderliğini yürütürken; Şafi'iler'in liderliğini Cveyni'nin oğlu Ebu'l-Kâsım, Hanefiler'in liderliğini ise Kâdı Muhammed b. Ahmed b. Sa'îd yürütür. Pek çok Kerrâmînin öldürüldüğü ve medreselerinin tahrip edildiği olaylar neticesinde Kerrâmiyye'nin Nisabur'daki varlığı sona erer.⁸

Faaliyetlerini ağırlıklı olarak Horasan bölgesinde, Horasan şehirleri içerisinde ise Nisabur'da yürütmüş olan Kerrâmiyye, imanı salt ikrara indirgediği ve Allah anlayışında teşbihe düştüğü gerekçesi ile başta Hadis Taraftarları, Eş'ariler ve Mâtürîdiler olmak üzere birçok dinî-toplumsal grubun eleştirilerine muhatap olmuştur. Bu durum, Kerrâmiyye'yi pek çok muhalif gruba karşı aynı anda mücadele etme sorunu ile karşı karşıya getirmiştir. Bu alışmamızda, yukarıda sözünü ettiğimiz tarihi süreci de dikkate alarak yaşanan değişim ve dönüşümlerin Sünni maâlât eserlerine yansımalarını irdelemeye çalıştık. Çalışmanın kapsamını aşacağını düşünerek Mu'tezilî ve Şiî maâlât geleneklerinde Kerrâmiyye'nin resmediliş biçimini ayrı bir çalışmaya bıraktık.

1. Hadis Taraftarları Maâlât Geleneğinde Kerrâmiyye

Hadis taraftarları maâlât geleneğinin en kadim eserlerinden biri Malaî'nin (. 377/987) et-*Tenbih*'idir. Malaî, *Tenbih*'inde yetmiş  fırka hadisini esas alarak fırkaları tasnif eder. nce kurtuluşa eren

⁶ Malamud, "Ortaçağ Horasanında Sapkın bir Politika: Nişabur Kerrâmiyyesi", 549.

⁷ Bkz. Bulliet, Richard W. , *The Patricians of Nishapur: A Study in Mediaval Islamic Social History*, Harvard Middle Eastern Studies, (Cambridge: Harvard University Press, 1972), 210, 237.

⁸ İbn Esîr, Eb Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim (. 630/1223), *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdı, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), 8:506; Kutlu, "Kerrâmiyye", 25:294.

fırka olarak kabul ettiği Cemâat'i zikreder. Akabinde bid'at fırkaları yetmiş ikiye tamamlayacak şekilde diğer fırkaları tasnif eder. Zenâdika'yı beş, Cehmiyye'yi sekiz, Kaderiyye'yi yedi, Mürcie'yi on iki, Revâfız'ı on beş, Havâric'i yirmi beş fırka olarak zikrederek sayıyı yetmiş ikiye tamamlar.⁹ Malaî, mezhepleri tasnif ederken bazılarının görüşlerini üçüncü grup, dördüncü grup şeklinde vermeyi tercih eder. Mürcie'nin alt kollarını zikrederken hiçbir isim kullanmayan Malaî, Mürcii fırkaları *Onlardan bir sınıf* veya *Mürcie'den bir sınıf* şeklinde anonim olarak ele alır.¹⁰

Malaî, Mürcie başlığı altında Mürcii iman nazariyesini eleştirir. Hadis taraftarlarının iman anlayışını ispatlamaya çalışan Malaî, Kerrâmiyye'den ismen söz etmeksizin imanın sadece dil ile ikrar olduğunu söyleyenlere, münafıkların imanının sahih olup olmadığını sorar. Münafığın imanını sahih bulmamaları durumunda imanı dil ile ikrara hasretmeleri dolayısıyla kendileri ile çelişeceklerini hatırlatır. Malaî'nin Kerrâmiyye'nin teşekkülü için kritik dönem olan hicri IV. asırda yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda eserinde Kerrâmiyye'den söz etmemesi ilgi çekicidir. Ancak diğer mezhepleri tasnif ederken de birçok fırkanın adını zikretmeyen müellifin bu tavır, temel fırkaları esas alıp tali fırkaların görüşlerini vermeyi yeterli bulması ile alakalı olabilir. Bu nedenle ismini zikretmeksizin Kerrâmiyye'yi Mürcie içerisinde mütalaa ettiğini söyleyebiliriz.

Malaî'nin Mürcie'den bir grup ile ilgili verdiği bilgiler, Kerrâmiyye'ye nispet edilen görüşlere uyar. Verdiği bilgiye göre Allah tarafından indirileni ikrar ettiklerini söyleyen bu grup, diledikleri şekilde te'vilde bulunurlar. Allah'a ve elçisi Muhammed'e iman ettiğini söyleyen ancak Muhammed'in Mekke ve Medine'deki nebi mi yoksa Horasan'daki nebi mi olduğunu bilmediğini söyleyen kişinin mü'min olduğunu kabul ederler. Haccı kabul ettiğini söyleyip haccın Mekke'ye mi yoksa Horasan'a mı yapılacağını bilmediğini söyleyen kişiyi de mü'min kabul ederler. Bunun gibi örnekleri çoğaltan Malaî'nin verdiği bu bilgiler, İbn Dâ'î er-Râzî'nin

⁹ Malaî, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed (ö. 377/987), *et-Tenbih ve'r-Red 'alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, (Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye, 2007), 6, 85, 125-156.

¹⁰ Malaî, *Tenbih*, 125-133.

(VII. asrın ikinci yarısı/XI. asrın ikinci yarısı) *Tebşıratu'l-'Avâm*'da Kerrâmiyye'ye nispet ederek ayrıntılı bir şekilde zikrettiği görüşler ile paralellik arz eder.¹¹

Hadis taraftarlarından erken dönemde makâlât telif eden müelliflerden bir diğeri ise Ebû 'Abdillâh 'Ubeydullâh b. Batta el-'Ukberî el-Ĥanbelî'dir. (ö. 387/997) Müellif, *Kitâbu's-Şerĥ ve'l-İbâne 'alâ Uşûli's-Sunne ve'd-Diyâne* adlı eserinde Hadis taraftarlarının eserlerindeki genel yaklaşıma paralel olarak rivayet ağırlıklı bir üslup tercih eder. Eserde sıklıkla cemaatin gerekliliği ve sünnetin önemini vurgulayan müellif eserin dördüncü bölümünde ise bid'atten sakındırmaktan söz eder. Ve bid'at fırkalar olarak yirmi fırka zikreder. Bu fırkalara veya alt kollarına mensup olanları tekfir eder.¹²

İbn Batta, eserinde Kerrâmiyye'den söz etmez. Bu durum müellifin, Kerrâmiyye'yi Mürcie bünyesinde değerlendirmiş olması ile ilgili olabileceği gibi müellifin yaşadığı coğrafi bölgenin Kerrâmiyye'nin etkili olduğu merkezlere uzak olması ile de ilgili olabilir.¹³ Ancak Kerrâmiyye'nin önde gelen temsilcilerinden olan Ebû Ya'kub İshak b. Mehmeşâd'ın (ö. 383/993) müellif ile aynı dönemde yaşamış olması ve Kerrâmiyye'nin en etkili dönemini yaşaması bu ihtimali zayıflatmaktadır. Çünkü Ebû Ya'kub İshak b. Mehmeşâd'ın vasıtası ile Ehl-i Kitâb ve Mecûsilerden beş binin üzerinde insanın Müslüman olduğu rivayet olunur.¹⁴ Döneminin Kerrâmî lideri olarak nitelenen bu şahıstan ve mensup olduğu

¹¹ İbn Dâ'î er-Râzî, Kerrâmîlerin Ebû 'Abdillâh Muhammed b.Kerrâm'ın risalete Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh'tan daha layık olduğunu iddia ettiklerinden ancak bu konuda takıyye yaptıklarından söz eder. Krş. Mala'î, *Tenbih*, 130; İbn Dâ'î er-Râzî, (ö. VII/XIII. asır), Seyyid Murteâ b. Dâ'î Ĥasenî, *Tebşıratu'l-'Avâm, fî Ma'rifeti Mekâlâti'l-Enâm*, tsh. 'Abbâs İkbâl, (ty : İntişârâtı Esâtîr, 1945), 65-70.

¹² İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Batta el-Ukberî (ö. 387/997), *Kitâbu's-Şerĥ ve'l-İbâne 'alâ Uşûli's-Sunne ve'd-Diyâne*, thk. Âdil b. Abdillâh b. Sa'd el-Ĥamidî, (Riyad: Dâru'l-Emr, 1432), 279.

¹³ Ĥamidî müellifin ilim tahsil etmek için Bağdat, Basra, Mekke ve muhtelif şehirlere gittiği bilgisini verir. Ancak sözünü ettiği muhtelif şehirler arasında Maveraünnehir ve Horasan bölgesindeki şehirlerin bulunup bulunmadığını bilmemekteyiz. Ancak coğrafi uzaklığın Kerrâmiyye'den haberdar olmasında etkili olması uzak bir ihtimal gibi gözükmemektedir. Bkz. İbn Batta, *Kitâbu's-Şerĥ ve'l-İbâne*, 7.

¹⁴ Bkz. Sem'ânî, *el-Ensâb*, 5:44-45.

mezhepten, İslam fırkaları ile ilgili eser telif eden bir müellifin haberdar olmaması düşük bir ihtimal olsa gerektir.

Bu durumda müellifin, Malaî gibi Kerrâmiyye'yi Mürcü bir fırka olarak değerlendirip ayrıca zikretmeye gerek görmediği ihtimali üzerinde durmak gerekir. Mürcie'nin kimler olduğuna dair kendisine yöneltilen soruya Ahmed b. Hanbel'in "imanın söz olduğunu iddia edenler" şeklinde genelleyici bir cevap verdiğini aktarması, İbn Batta'nın da Kerrâmiyye'yi Mürcie bünyesinde değerlendirdiğini gösterir. Ümmetin icmandan çıkan mezhepleri yirmi fırka olarak zikredip tafsilatlandırmaması da bu tespiti destekler.¹⁵ Muhtelif yerlerde Mürcie'yi zikreden İbn Batta; Mürcie'den hükümdarların dinine tabi olanlar, ümmetin icmandan çıkanlar ve peygamberlerin dili ile lanete uğrayanlar gibi vasıflandırmalar kullanarak söz eder.¹⁶ İbn Batta, *el-İbânetu'l-Kübra* adlı eserinde de Mürcie'yi iman meselesi başta olmak üzere muhtelif meselelerde eleştirir.¹⁷

Künyesi ve nisbesi dışında ismi hakkında herhangi bir bilgi olmayan Ebû Muhammed el-Yemenî (ö. VI/XII. asrın başları) *Akâidu's-Selâse ve Seb'in Fırka* adlı eserine yetmiş üç fırka hadisini zikrederek başlar.¹⁸ Yemenî, bid'at mezhepleri dört ana mezhep olarak zikreder. Bu dört ana mezhebi Havâric, Mürcie, Mu'tezile-Şâriyye ve Şîa-Râfıza olarak verdikten sonra her birinin altında on sekiz fırka zikreder. Yetmiş üçüncü ve kurtuluşa eren fırka olarak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'i zikreder ve bu fırkanın tek fırka olduğunu belirtir.¹⁹

¹⁵ İbn Batta, *Kitâbu's-Şerh ve'l-İbâne*, 279-280.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. İbn Batta, *Kitâbu's-Şerh ve'l-İbâne*, 81, 105, 133, 279-280.

¹⁷ Bkz. İbn Batta, *el-İbânetu'l-Kübrâ*, 2:884, 898, 4:111,123, 207.

¹⁸ "Beni İsrail yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Biri hariç hepsi helak olacaktır." diyen Hz. Peygamber'e sahabe kurtuluşa eren fırkanın hangi fırka olduğunu sorar. Hz. Peygamber de "Ben ve ashabımın üzerinde olduğu yolu takip edenler" cevabını verir. Bkz. Yemenî, Ebu Muhammed (VI/XII. asır), *Akâidu's-Selâse ve Seb'in Fırka*, thk. Muhammed b. Abdillâh el-Gâmîdî, (Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2001), I/3.

¹⁹ Yemenî, *Akâidu's-Selâse ve Seb'in Fırka*, I/9.

Yemenî, Kerrâmiyye'yi Mürctie başlığı altında zikreder.²⁰ Mürcii fırkaların müstakil olarak görüşlerini zikretmeden evvel, ittifak ettiği hususları dile getirir. Kâfirden başkasının cehenneme gitmeyeceği, imanın kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve azalarla amel olmadığı, imanlarının meleklerin ve peygamberlerin imanını gibi olduğu hususlar ittifak ettikleri hususlardır.²¹ Müellif, Mürctie ve alt kollarını anlattıktan sonra iman başlığı koyar.²² Müslümanlar arasında iman konusunda ortaya çıkan yedi fırkadan söz eder. Bu fırkalardan ikisi olan Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaât ile Mürctie'nin bu hususta isabet ettiğini diğer beş fırkanın ise yanlış yolda olduğunu belirtir.²³ Yemenî'ye göre Mürctie'nin cumhuru, imanını dil ile ikrar olmaksızın kalbin ma'rifeti ve tasdiki olarak tanımlar. Mürctie'den bir fırka ise imanını salt ikrar olarak tanımlar. Ama imanının dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve azalarla amel olmadığı hususunda hemfikirdirler. İmanını salt ikrar olarak tanımlayan grubun kimliği hususunda bilgi vermez ancak Kerrâmiyye'yi Mürcii fırkalar arasında zikretmesi söz konusu grubun Kerrâmiler olduğuna işaret eder.²⁴ Yemenî'nin Kerrâmiyye hakkında verdiği bilgiler sınırlıdır.

²⁰ Müellif Cehmiyye, Kerrâmiyye, Merîsiyye, Küllâbiyye, Gaylaniyye, Neccâriyye, İlhâmiyye, Muqatiliyye, Yünusiyye, Ca'diyye, Şebîbiyye, Şâlihiyye, Sevbâniyye, Haşeviyye, Muhâciriyye, Lafziyye, Süfistâiyye ve Şimriyye olmak üzere on sekiz Mürcii fırka zikreder. Yemenî, *'Aşkâidu's-Şelâşe ve Seb'in Fırka*, I/272.

²¹ Öyle ki Allah'ın çocuğu, babası veya ortağı olduğunu söyleyip kalbi ile aksine inananın mü'min olduğu ve dili ile söylediğinin imanına zarar vermeyeceğini iddia ederler. Bkz. Yemenî, *'Aşkâidu's-Şelâşe ve Seb'in Fırka*, I/273.

²² Ebû Muhammed'in bu tavrı eserinde "fırka merkezli" ve "konu merkezli" yöntemleri bir arada kullanması ile ilgilidir. Müellif öncelikle mezheplerin adlarını, alt kollarını birleştiği temel görüşleri ve birbirinden ayrıldığı belli başlı görüşlerini anlatır. Bunun yanında bir fırkayı ele alırken, önce o fırkanın ayırıcı niteliğini başlık yapar ve diğer fırkaların o konudaki görüşlerini incelemeye çalışır. O, Havâric'ten sonra imamet, Mürctie'den sonra iman, Mu'tezile'den sonra kaza ve kader ile Kur'an ve kabir ahvâli ve İsmâîliler'den sonra Kur'an'ın Bâtînî yorumu ve diğer bazı Bâtînî teviller hakkında ayrı ayrı bâblar açmış, bunlarda hem diğer fırkaların, hem de asıl fırkanın görüşlerini anlatmıştır. Ümüt Toru, *Ebû Muhammed el-Yemenî'nin "Aşkâidu's-Selâşe ve Seb'in Fırka" Adlı Eseri ve İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Önemi*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 45; Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, (İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi, 2010), 107-110.

²³ Yemenî, *'Aşkâidu's-Şelâşe ve Seb'in Fırka*, I/296.

²⁴ Yemenî, *'Aşkâidu's-Şelâşe ve Seb'in Fırka*, I/301.

Yemenî, Muhammed b. Kerrâm'ın, Kerrâmî lideri ve musannıfı olduğu bilgisini verir. Ayrıca Kerrâmîleri, imanı kalbin ma'rifeti olmaksızın dil ile ikrar olarak tanımlamaları dolayısıyla Cehmiyye'ye muhalefet edenler olarak tasvir eder. Yemenî, Kerrâmîlerin iman anlayışının münafığın hakikatte mü'min olmasını gerektireceğini söyler ve bu argüman üzerinden Kerrâmiyye'yi eleştirir.²⁵ Yemenî'nin verdiği bu bilgi, Kerrâmîlerin münafığı hakikî mü'min olarak kabul etmediklerini; muhaliflerin Kerrâmiyye'nin iman anlayışını, münafığı hakikî mü'min kabul ettikleri şeklinde yorumladıklarını göstermektedir.

Hadis taraftarlarının altıncı asırdaki bir diğer temsilcisi olan Abdülkâdir el-Gilânî (ö. 561/1166), *el-Ğunye li Tâlibî Tarîkati'l-Hakk Azze ve Celle* adlı eserinin *Aşlu Fıraki's-Şelâs ve Seb'in* bölümünde İslam fırkalarını tasnif etmiştir. Gilânî, eserinde yetmiş üç fırkanın aslının Ehl-i Sünnet, Havâric, Şia, Mu'tezile, Mürcie, Müşebbihe, Cehmiyye, Dırâriyye, Neccâriyye ve Küllâbiyye olmak üzere on fırka olduğunu kaydeder. Muhammed b. Kerrâm'a tabi olan Kerrâmîler'in imanı, dil ile ikrar; münafığı, hakikî mü'min olarak kabul ettiklerini dile getirir. İstitaatin fiile yakın olması ile beraber fiilden önce olduğu görüşünü benimsediklerini ve istitaatin fiille beraber olduğu görüşünü benimseyen Ehl-i Sünnet'e bu hususta muhalefet ettiklerini dile getirir.²⁶

Elimizde hicri VI/XII. asırda yaşamış olan önde gelen Hanbelî âlimlerinden bir diğeri olan Ebu'l-Ferec Abdirrahman b. Ali İbnü'l-Cevzi'nin (ö. 597/1201) *Kitâbu Telbîsi'l-İblîs* adlı eseri bulunmaktadır.²⁷ Eserinde İslam dışı fırkaları ve İslam fırkalarını konu edinen müellif, eserine sünnet ve cemaâtin lüzumu ile başlar. Bu bölümde sünnet ve cemaâtin önemine dair hadisler zikreder. Yetmiş üç fırka rivayetini de bu bağlamda muhtelif senetlerle

²⁵ Yemenî, *'Akâidu's-Selâse ve Seb'in Fırka*, I/275.

²⁶ Gilânî, Abdülkâdir b. Mûsâ b. Abdillâh Ebû Muhammed (ö. 561/1166), *el-Ğunye li Tâlibî Tarîkati'l-Hakk Azze ve Celle*, thk. Ebû Abdirrahmân Şalâh b. Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 186.

²⁷ Yusuf Şevki Yavuz-Casım Avcı, "İbnu'l-Cevzi" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 543.

zikreder.²⁸ İbnü'l-Cevzî, açtığı *Bid'at Fırkaların Sınıflandırılması* başlığı altında fırkaları tasnife geçmeden önce yetmiş üç fırka rivayetine değinir. Kurtuluşa eren fırka olarak *el-Cemaât* tabirini kullanır.²⁹ Akabinde Harûriyye, Kaderiyye, Cehmiyye, Mürcie, Râfıza ve Cebriyye olmak üzere altı ana fırka zikreder. Her bir fırkayı on iki kola ayırarak $6 \times 12 + 1$ formülünü kullanır.³⁰

İbnü'l-Cevzî, Kerrâmiyye'yi müstakil bir fırka veya Mürcie'nin bir alt kolu olarak zikretmez. İman ettikten sonra bütün büyük günahları işlemesinin kişinin imanına zarar getirmeyeceğini kabul eden Mürcüileri Allah'ın va'idini ve konu ile ilgili sahih hadisleri inkâr etmekle itham eder. Akabinde Muhammed b. Kerrâm'dan söz eder. İbn Kerrâm'ın hadislerin en zayıfını seçtiğini, teşbihe meylederek Allah'ı havâdise mahal kıldığını da özellikle belirtir. Mürcie'den İslam'daki en kötü topluluk olarak söz ettikten sonra Muhammed b. Kerrâm'ın mezheplerin en kötüsüne intisap ettiğini dile getirir.³¹ Bu durum, İbn Kerrâm'ı Mürcüi olarak nitelediğini gösterse de Kerrâmiyye'yi Mürcie'nin alt fırkaları arasında zikretmemesinin asıl sebebinin, Nesefi'nin (ö. 318/930) *Kitâbu'r-Red* adlı eserini örnek alarak fırkaları tasnif etmesi olduğu kanaatindeyiz.³² Kendisinden önce Hadis taraftarları makâlât geleneğinden Yemenî (VI/XII. asrın başları), Kerrâmiyye'yi zikrederken kendisinin zikretmemesi ve müellifin yaşadığı dönem de bu çıkarımları destekler mahiyettedir. Nitekim hicri beşinci ve altıncı asırlarda farklı geleneklerde kaleme alınmış olan makâlât eserlerinin genelinde Kerrâmiyye gerek Mürcie ve Müşebbihe-Mücessime başlıkları altında gerekse müstakil bir fırka olarak zikredilmektedir.

²⁸ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali (597/1200), *Kitâbu Telbîsi'l-İblis*, thk. Ahmed b. Osmân el-Mezîd, (Riyad: Dâru'l-Vatan, 2002), 1:36-40; İftirak hadisinin ümmet içerisindeki değişik düşünce ve fraksiyonları ötekileştirici bir söyleme hizmet etmesine dair bkz. Muhammed Emin Eren, "Bir Rivayetin Kısa Anatomisi: Tarihsel Süreçte İftirak Hadisinin Anlaşılma Biçimleri Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55/2 (2014): 59-97.

²⁹ İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu Telbîsi'l-İblis*, 1:157-160.

³⁰ İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu Telbîsi'l-İblis*, 1:157-202.

³¹ İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu Telbîsi'l-İblis* II/494-495.

³² Geniş bilgi için bkz. Zeynep Alimoğlu Sürmeli, *Ehl-i Sünnet'in Kerrâmiyye Eleştirisi*, (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018), 126.

Ebü'l Fağl 'Abbâs b. Manşûr es-Seksekî el-Ĥanbelî'nin (ö. 683/1284) *el-Burhân fi Ma'rifeti 'Akâidi Ehli'l-Edyân* 'ında her ne kadar Ebû Muhammed el-Yemenî'nin makâlâtından etkilenmiş olsa da Kerrâmiyye hakkında yeni bir şey söyleyip söylemediği konumuz açısından önemlidir. Seksekî'nin (683/1284) fırkaları 4x18+1 formülünü kullanarak tasnifi ve dört ana mezhep olarak Havâric, Mürchie,³³ Mu'tezile ve Rafıza'yı zikretmesi Yemenî ile birebir uyumaktadır.³⁴ Dört ana fırkanın alt kollarının ise ufak tefek farklılıklar dışında hemen hemen aynı olması, Seksekî'nin Yemenî'nin eserinden faydalandığını göstermektedir.³⁵

Seksekî, fırkaları yetmiş üç fırka rivayetine göre tasnif ettiği eserinde Kerrâmiyye'ye Mürchie başlığı altında yer verir. Yemenî'nin kullanmış olduğu Muhammed b. Kerrâm'ın Kerrâmi lideri ve musannıfı olduğu bilgisini birebir aktarır. İbn Kerrâm'ın zâhid ve âbid kişiliğine vurguda bulunarak okuma yazma bilmeyen İbn Kerrâm'ın Nisabur'dan ayrılırken sekiz yüz kişilik bir topluluğun kendisine eşlik ettiğini aktarır. Zâhidâne yaşamına vurguda bulunduğu İbn Kerrâm'ın kendi zamanındaki taraftarlarının, onun gibi yaşamaya devam ettiklerini söyler. Okuma yazma bilmediğini söylediği Muhammed b. Kerrâm'ın Mürcii eserlerinin olduğunu ve bu eserleri ashabına imla ettirdiğini de verdiği bilgilere eklemektedir.³⁶ Kerrâmiyye'nin etkili olduğu bölgelerden söz eden Seksekî, Necran ve Yemame köylerinde, Beyt-i Makdis'te, Doğu ve Batı bölgelerinde ama özellikle Doğuda, Horasan'da pek çok

³³ Cehmiyye, Kerrâmiyye, Merisiyye, Küllâbiyye, Haşeviyye, Neccâriyye, İlhâmiyye, Mukâtiliyye, Muhâciriyye, Ca'diyye, Süfistâiyye, Şebibiyye, Cebriyye, Lafziyye, Sevbâniyye, Şimriyye, Ğaylâniyye ve İbâhiyye olmak üzere on sekiz fırka zikreder. Seksekî'nin eserinde Yemenî'den farklı olarak Cebriyye ve İbâhiyye fırkalarını zikreder. Yemenî'de ise ortak olmayan Mürcii fırkalar Yünusiyye ve Haşeviyye'dir. Seksekî, Ebu'l-Fazl Abbas b. Mansûr Ĥanbelî (ö. 683/1284), *el-Burhân fi Ma'rifeti 'Akâidi Ehli'l-Edyân*, thk. Bessâm Ali el-Âmûş, (Ürdün: Mektebetu'l-Menâr, 1996), 33-34.

³⁴ Bkz. Seksekî, *Burhân*, 17-95.

³⁵ Ancak Seksekî, eserinde Yemenî gibi her mezhebin kendisi ile temayüz ettiği temel görüşleri ile ilgili başlık açmamıştır. Müellif, bid'at fırkaları zikrettikten sonra fırka-ı nâciye olarak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaât'ı zikretmiş ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaât tabirini kullanmayan muhaliflerin hakikat ile uyuşmayan isimler ile bu görüşü isimlendirdiklerini savunmuştur. Bkz. Seksekî, *Burhân*, 95.

³⁶ Seksekî, *Burhân*, 33, 35.

taftarı olduğunu belirtir. Horasan bölgesinde en etkili oldukları şehrin Nisabur olduğuna değinen müellif, ibadetler hususundaki tavırlarından dolayı halkın kendilerine rağbet ettiğinden söz eder. Ona göre ibadetleri imana dâhil etmeyerek imanı kalbin ma'rifeti olmaksızın dil ile ikrar olarak kabul etmeleri taraftar edinmelerinde etkili olmuştur.³⁷ Seksekî her ne kadar fırka tasnifinde Yemenî'den etkilenmişse de fırkalara dair bilgi aktarırken Yemenî'nin verdiği bilgiler ile kendisini sınırlandırmamıştır. Bu bağlamda Kerrâmiyye'ye dair verdiği bilgilerin Yemenî'nin aktardıklarından çok daha kapsamlı olduğunu söyleyebiliriz.

Hadis Taraftarlarının eserlerini tetkik neticesinde hicri V/XI. asra kadar bu gelenek içerisinde kaleme alınan eserlerde Kerrâmiyye'den özel olarak söz edilmeyip Mürcie içerisinde mütalaa edildiğini; hicri VI/XII. asırda ise Kerrâmiyye'den müstakil bir fırka olarak söz edildiği görülmüştür. Elimizde V/XI. asırda telif edilmiş Hadis Taraftarlarına ait bir maḳâlât eseri bulunmadığından Kerrâmiyye'nin bu gelenekte ilk olarak ne zaman müstakil bir fırka olarak zikredildiğini kestirmek güçtür. Eserleri elimizde mevcut olan Hadis taraftarları maḳâlât müelliflerinden Malaṭî (ö. 377/987) ve İbn Batta (ö. 387/997) Kerrâmiyye'yi eserlerinde Mürcie içerisinde mütalaa ederek kendisini özel olarak zikretmezken Yemenî (ö. VI/XII. asrın başları), 'Abdulkâdir el-Gilânî (ö. 561/1166), İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1200) ve Seksekî (ö. 683/1284) kısa da olsa Kerrâmiyye veya İbn Kerrâm'dan söz ederler.

2. Hanefî Maḳâlât Geleneğinde Kerrâmiyye

Bazı maḳâlât yazarları, eserlerinde İmâm Mâtüridî'den hiç bahsetmemekte, Ebû Hanîfe'yi öven ve yücelten ifadeler kullanarak onun itikadî görüşlerini benimsemektedirler. Sünnî çizgide yer alan ancak ne Eş'arîlik ne de Maturidîliğe nispet edilemeyen bu müellifleri, fikhî değil itikadî bir tavır olarak 'Hanefî' kimliği ile tanımlamak mümkündür.³⁸ Hanefî-Mürçî veya Hanefî-Maturidî maḳâlât eserlerinde Kerrâmiyye'nin izini sürmek, sınırlı kaynakla iktifa etmemize neden olacağından bu hususta müelliflerin Hanefî

³⁷ Bkz. Seksekî, *Burhân*, 34-36.

³⁸ Kadir Gömbeyaz, *Maḳâlât Geleneğinde İmâm Eş'arî*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2005), 42.

kimliğini esas almayı tercih ettik. Hanefî makâlât eserleri arasında Ebû Mutî' Mekhûl b. Faḍl en-Nesefî'nin (ö. 318/930) *Kitâbu'r-Redd'i* Hâkîm es-Semerḳandî'nin (ö. 342/953) *es-Sevâdu'l-'Azâm*'ının Farsça tercümesine eklenmiş olan makâlât bölümü, Ebû'l-Me'âlî'nin (ö. 485/1092) *Kitâbu Beyânî'l-Edyân*'ı ile İrakî'nin *el-Fırâḳu'l-Müfterîḳa*'sı başta gelmektedir. Hanefî Makâlât eserlerinde Kerrâmîyye'nin sınıflandırılması sorununu, bu eserler üzerinden analiz edeceğiz.

Ebû Mutî' Mekhûl b. Faḍl en-Nesefî, hicri III/IX. asrın sonları ile IV/X. asrın başlarında yaşamış Mâtürîdî'nin çağdaşı, Hanefî-Mürccî bir isimdir. Nesefî, Mürccî olmasına rağmen³⁹ Hanefî-Maturîdî geleneğinin en klasik ismi olarak nitelenmesi,⁴⁰ Maturîdî kimliğine değil Mürccî'nin Maturîdîliğin arkaplanı olarak görülmesine yapılmak istenen vurgu ile ilgili olsa gerektir. Hanefî fırak geleneğinin en kadîm eseri olarak nitelenen *Kitâbu'r-Redd*'inde Nesefî, Hanefî-Mürccî fırak geleneğine uygun olarak mezhepleri 6x12+1=73 şeklinde tasnife tabi tutar. Bid'at fırkaları Harûriyye, Revâfîd, Ḳaderiyye, Cebriyye, Cehmiyye ve Mürccî olarak altıya ayırır. Kurtuluşa eren fırkayı ise *Ehl-i Cemaat Mürccîün* olarak verir.⁴¹ Nesefî'nin Mürccî'yi hem bid'at fırkalar arasında zikretmesi hem de kurtuluşa eren fırkayı Mürccî olarak nitelemesi mezmûm ve memdûh Mürccî ayrımını akla getirmektedir.

Mezhepleri tasnifinde diğerk pek çok makâlât eserinde şahit olduğumuz fırkaları yetmiş üçe tamamlama çabasını Nesefî'de de görmekteyiz. Mu'tezile'yi hem Harûriyye hem Ḳaderiyye; Zeydiyye'yi ise hem Revâfîd hem de Ḳaderiyye başlıkları altında ele almakta, ancak kendi döneminde etkili bir fırka olan Kerrâmîyye'den hiç söz etmemektedir.⁴² Kerrâmîyye'den hiç söz etmemesinden ve yapmış olduğu iman tanımından hareketle bazı araştırmacılar, Ebû Mutî'

³⁹ Kerrâmî olduğu hususu kesin olmadığından, eserindeki beyanından ve Kerrâmîyye'nin Mürccî içerisinde zuhur etmiş bir fırka olmasından hareketle Mürccî olarak nitelemeyi daha doğru bulduk.

⁴⁰ İlyas Üzüm, "Mekhûl b. Faḍl en-Nesefî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 570-571.

⁴¹ Nesefî, Ebû Mutî' Mekhûl b. Faḍl (ö. 318/930), *Kitâbu'r-Redd 'alâ Ehli'l-Bida' ve'l-Ehvâ'*, thk. Marie Bernard, *Annales Islamologiques* 16 (1980), 61-62.

⁴² Nesefî, *Kitâbu'r-Redd*, 61-62.

Mekhûl en-Nesefî'nin iman anlayışını, Kerrâmî iman anlayışına yakın bulmuş ve kendisini Kerrâmî olarak nitelendirmiştir.⁴³ Mekhûl en-Nesefî, eserin muhtelif yerlerinde imanı söz; ameli ise imanın tezahürü olarak tanımlar ve çoğunlukla bu tanımlamayı Hz. Peygamber'in bir hadisi şeklinde nakleder.⁴⁴ Bir yerde ise tasdiki kalbin ma'rifeti olarak bu tanımlamaya ekler.⁴⁵ Ona göre iman, "Allah'tan başka ilah yoktur." sözüne şahadet etmektir. Bu görüşünü Hz. *Peygamber'in "İman kelamdır, tasdiki ise kalbin ma'rifetidir."* sözüne dayandırır.⁴⁶

Mekhûl en-Nesefî'nin genel olarak iman tanımlamasına baktığımızda imanı söz olarak tanımlaması, ameli iman tanımına dâhil etmemekle birlikte amellerin imanın göstergesi (tezahürü) olduğu kaydını sık sık kullanması ayrıca çeşitli yerlerde kalbin ma'rifetinden söz etmesi; *iman ikrardır* sözü ile kastının kalbin ma'rifetsiz imanı olmadığı sonucunu doğurur. İman tanımlaması, kurtuluşa eren fırkayı *Ehl-i Cemaat el-Mürciün* olarak vermesi ve muhtelif yerlerde Ebû Hanife'den rivayette bulunması⁴⁷ onun Hanefî-Mürciî kimliğine işaret eder. İmanın kelam olduğuna dair vurgusu, Kerrâmiyye'yi bidat fırkalar arasında zikretmemesi, *Lü'lü'ıyyât* adlı eserinde Muhammed b. Kerrâm'dan *ez-zâhit* övgü ibaresini kullanarak söz etmesi ayrıca Kerrâmiyye ile ilişkilendirilen Ahmed b. Harb (ö. 234/848) ve Yahya b. Muaz'dan (ö. 258/872) sık sık söz etmesi Nesefî'nin Kerrâmî olabileceği ihtimalini; Kerrâmî olmasa bile en azından Kerrâmî çevrelere sempatisi olduğu ihtimalini gündeme getirir.⁴⁸

⁴³ Bkz. Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 184; Hasan Acar, *Ebû Mutî' Mekhûl en-Nesefî'nin 'Kitâbu'r-Redd 'ale'l-Ehvâ ve'l-Bida'* isimli eserinde *Mezhepleri Tasnifi ve Mürciî Makâlât Geleneği İçerisindeki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003), 30.

⁴⁴ Bkz. Nesefî, *Kitâbu'r-Redd 'ale'l-Ehvâ ve'l-Bida'* 62, 69, 70, 117, 118; Acar, *Ebû Mutî' Mekhûl en-Nesefî'nin 'Kitâbu'r-Redd 'ale'l-Ehvâ ve'l-Bida'* isimli eserinde *Mezhepleri Tasnifi ve Mürciî Makâlât Geleneği İçerisindeki Yeri*, 30.

⁴⁵ Nesefî, *Kitâbu'r-Redd*, 62.

⁴⁶ Nesefî, *Kitâbu'r-Redd*, 71,119.

⁴⁷ Nesefî, *Kitâbu'r-Redd*, 76, 81, 121.

⁴⁸ Muhammed b. Kerrâm'dan *ez-zâhit* övgü ibaresini kullanarak söz eder. İbn Kerrâm'ın geçtiği yerler ile Yahya b. Muaz ve Ahmed b. Harb'in geçtiği bazı yerler için bkz. Nesefî, *Lü'lü'ıyyât fi'l-Mevâ'iz*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, Nu: 4801, 172b, 173a, 182b, 188a, 193a, 197a, 200b,

Muhaliflerin Kerrâmiyye'ye atfettikleri, imanın kalbin ma'rifeti/tasdiği olmaksızın dil ile ikrar olduğu iddiası, Kerrâmî çevrelerin iddiası olmayıp muhaliflerin yorumudur. Kerrâmî gelenekte kişiye mü'min muamelesi yapmak için beyanın esas alınacağı fikri hâkim olmuştur.⁴⁹ Ancak muhalif kesimler, Kerrâmiyye'nin imanda ikrarı esas almasından yola çıkarak amelleri önemsemediği ve münafığı mü'min kabul ettiği çıkarımlarında bulunmuşlardır. Önde gelen Kerrâmî âlimlerin zâhidâne yaşayışlarına dair anlatımlar, fikir-hadise irtibatı çerçevesinde değerlendirildiğinde amelleri önemsemediklerine dair iddialar gerçekliğini yitirmektedir. Kerrâmiyye, muhaliflerin iddia ettiği gibi münafığı mü'min kabul etmemektedir. Bu konuda en insafli davranan muhalif ismin Hakîm es-Semerķandî olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁰ İkrara olan vurgu, amellerin ve kalbî tasdiğin hiçbir anlam ifade etmeyeceği sonucunu doğurmayacaktır. Bu nedenle Nesefî'nin kelama olan vurgusu ile Kerrâmiyye'nin ikrara olan vurgusu arasında ilişki kurmaktayız.

Yukarıdaki iddiaların yanı sıra Mekhûl en-Nesefî'nin görüşleri ile Kerrâmiyye'nin görüşleri arasındaki benzerliğin, büyük ölçüde her iki tarafın Hanefî mezhebine mensup olması, aynı coğrafya ve kültür ortamını paylaşmalarından kaynaklanmış olabileceğine dair farklı görüşler de mevcuttur.⁵¹ Kendi beyanından hareketle Mürcii olduğundan şüphe etmediğimiz Nesefî'nin kesin olarak Kerrâmî olduğunu söyleyememekle beraber bunun güçlü bir ihtimal olduğunu söyleyebiliriz.⁵²

203b, 204a, 209a, 209b, 211a, 214a, 218a, 218b, 220b, 226a, 229b, 241a, 243b, 248b, 249a, 252b, 253b, 254a.

⁴⁹ Kerrâmî kaynaklar ve Kerrâmîlerin görüşleri hususunda geniş bilgi için bkz. Alimoğlu Sürmeli, Ehl-i Sünnet'in Kerrâmiyye Eleştirisi, 10-20, 63-73; Abdylkader Durguti, "Muhammed b. Kerrâm ve Taraftarlarına Dair Eserlerin Genel bir Tahlili", e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi 12 /1 (2019): 112-146.

⁵⁰ Hakîm es-Semerķandî, *es-Sevâdu'l-A'zam*, 32.

⁵¹ Geniş bilgi için bkz. Çağfer Karadaş, "Kerrâmiyye ve İtikadı", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 5:2 (2007), 47-49.

⁵² Maturidî geleneğin önemli isimlerinden Pezdevî, (ö. 493/1099) *Uşûlu'd-Dîn* adlı eserinde, farklı geleneklere mensub müelliflerin, fırkaları, yetmiş üç fırka hadisine binaen tasnif ettiklerini dile getirir. Bu bağlamda Ebû Mutî' Mekhûl b. Fazl'dan da söz eder. Pezdevî'nin Nesefî'yi ele alış tarzı onu,

Hanefî gelenekte mezheplerin tasnifi hususunda müracaat edebileceğimiz kaynaklardan bir diğeri de, Hâkîm es-Semerķandî'nin *es-Sevâdu'l-A'zam* adlı eserinin Farşça tercümesi olan *Tercümetü es-Sevâdi'l-A'zam*'dır. *Tercümetü es-Sevâdi'l-A'zam* hicri 370/980 li yıllarda kaleme alınmıştır.⁵³ Bu nedenle Kerrâmiyye hakkında bilgi edinebildiğimiz klasik eserlerden biridir. Hâkîm es-Semerķandî, Ehl-i Sünnetin akaidini beyan ettiği *es-Sevâdu'l-A'zam* adlı eserinde kurtuluşa erecek fırkaya dair kendisine yöneltilen soruya, Hz. Peygamber'in *Ashab-ı Sünne ve'l-Cemaa* şeklinde cevap verdiğini rivayet eder. Akabinde ise bu ibareyi açıklama sadedinde söz konusu grubun *es-Sevâdu'l-A'zam* (ana damar) olduğu notunu düşer.⁵⁴

Hâkîm es-Semerķandî, iman konusunu işlerken farklı iman tanımlamalarına değinir. Allah'ı kalben bilip dili ile ikrar etmeyenleri kâfir, dil ile ikrar edip kalp ile bilmeyenleri münafık, dil ile ikrar olmaksızın iman mahallinin kalp olduğunu savunanı Cehmî, iman salt dil ile ikrar olduğunu savunanı Kerrâmî olarak niteler. En doğru görüşün, iman kalp ile tasdik, dil ile ikrar olduğunu kabul edenlerin görüşü olduğunu savunur.⁵⁵ Semerķandî'nin Kerrâmîlerin iman anlayışına dair aktardığı bilgi Kerrâmiyye'nin iman tanımının temel esprisinin dil ile ikrarda yattığını gösterir. Aksi durumda Kerrâmiyye'nin iman anlayışı münafıklarınki ile eş olacaktır. Ancak Allah'ı kalben bilmeden ibaresini (و لم يعرفه بالقلب) sadece münafıklar için kullanılır. Bu bilgi, bir kişiyi mü'min olarak niteleyebilmek için Kerrâmîlerin o ekişinin beyanını esas aldıklarına işaret etmektedir. Bizi bu kanaate sevk eden şey, Kerrâmî iman anlayışından söz ederken Semerķandî'nin *kalbin tasdiki olmaksızın* dil ile ikrar kaydına yer vermemesi oldu.

Kerrâmiyye ile ilişkilendirmediğini gösterir. Çünkü Pezdevî, Kerrâmiyye'yi Mücessime'ye dâhil eder. Nesefî'nin kurtuluşa eren fırkayı *Ehl-i Cemâat Mürciün* olarak vermesi, Mürciî olarak kabul edilmesine ve Maturidî geleneğin temsilcileri tarafından sahiplenilmesine neden olmuş olabilir. Bkz. Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed (ö. 493/1099), *Uşûlu'd-Dîn*, thk. Hans Peter Linss, (Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye, 2003), 33, 84, 250.

⁵³ Andulhayy Habîbî, "Piş Goftâr (Önsöz)", *Tercümetü es-Sevâdi'l-A'zam*, (İran: İnstişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i, ty), 12.

⁵⁴ Hâkîm es-Semerķandî, Ebü Kâsım İshak b. Muhammed (ö. 342/952), *es-Sevâdu'l-A'zam*, (İstanbul: Matbaatu'l-Cemâl, ty), 2.

⁵⁵ Hâkîm es-Semerķandî, *es-Sevâdu'l-A'zam*, 32.

Tercümetü es-Sevâdi'l-A'zam'da 56. meselede 73 fırka hadisinden yola çıkılarak fırkalar tasnif edilmiştir. Konumuz açısından son derece önemli gördüğümüz bu bölümde fırkaların tasnif edilişi ve Kerrâmiyye'nin bu tasnifte ele alınış biçimi dikkat çekicidir. Öncelikle 56. meselede tek tek 73 fırkanın isimleri zikredilmiş akabinde bazı fırkalarla ilgili başlıklar açılmış ve bu fırkalarla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Ancak yetmiş üç fırkanın hepsi hakkında bilgi verilmemiş; 37 fırka ile yetinilmiştir. Bu, makâlât eserlerinde sıkça rastladığımız bir durum olan müellifin 73 fırka hadisinden yola çıkarak sayıyı yetmiş üçe tamamlama çabası içerisine girme tutumunun bir sonucu olarak yorumlanabilir.

Eserdeki fırka tasnifi, Doğu-Hanefî fırak geleneğinde gördüğümüz 6x12+1 li tasnife uymamaktadır. Doğu-Hanefî fırak geleneğinin sistematüğinden uzak olduğu gibi fırka tasnifatında herhangi bir sistematik de takip edilmez. Ana başlıkların zikredilip tali fırkaların sıralanmasından azade bir biçimde fırkalar birbirinden bağımsız tek tek zikredilir. Bu nedenle ne Kerrâmiyye ve Mürcie arasında ne de fırak edebiyatında birbiriyle bağlantılı olarak zikredilen diğer fırkalar arasında herhangi bir ilişki kurulmaz.⁵⁶

Kerrâmiyye ise kurtuluşa erecek fırka olan 73. fırka Sünnet ve Cemaat Ehli'nden hemen önce yetmiş ikinci fırka olarak zikredilir. Kerrâmiyye, *Tercümetü es-Sevâdi'l-A'zam*'da hakkında en ayrıntılı bilgi verilen mezheptir. Kerrâmiyye başlığı altında öncelikli olarak ele alınan mesele iman meselesidir. Kerrâmiyye, kalbin ma'rifeti olmaksızın dil ile ikrarı, iman olarak tanımlayan bir güruh olarak sunulmaktadır. Kerrâmiler, münafığın imanını kâmil iman olarak gören bir topluluk olarak zikredilmekte ve Kerrâmiler ile münafıkların iman hususunda aynı olduğu iddia edilmektedir.⁵⁷ Seksen yıl sonra kaleme alınan ve mütercimim mezheplerle ilgili bölümü eklediği bu nüshada, Kerrâmilerin iman anlayışları nedeniyle münafıklarla özdeşleştirilmesi, eserin orijinalinde Semerqandî'nin titizlikle kaçındığı bir husustur. Çünkü Semerqandî, iman meselesini işlerken Kerrâmî iman anlayışı ile

⁵⁶ Hakîm es-Semerqandî, *Tercümetü es-Sevâdi'l-A'zam*, 166-190.

⁵⁷ Hakîm es-Semerqandî, *Tercümetü es-Sevâdi'l-A'zam*, 188.

münafığın durumunu birbirinden ayırmaktadır.⁵⁸ Kerrâmî iman anlayışındaki bu değişimin yanında tercüme nüshada, Kerrâmiyye'nin Allah'ı insan gibi tasavvur ettiği Allah'ın uzuvları olduğunu kabul ettiği dile getirilir.⁵⁹ Mekhûl en-Nesefî'den yaklaşık yarım asır sonra Horasan emiri Nuh b. Mansûr'un (366-387) emri ile Farsça'ya tercüme edilen bu eserde, Kerrâmiyye hakkında verilen bilgiler, Hanefî geleneğin Kerrâmiyye algısındaki değişikliği gösterir. Çünkü Mekhûl en-Nesefî, Mürchie'yi bid'at fırkalar arasında zikretmesine rağmen ilgili yerde Kerrâmiyye'den veya görüşlerinden söz etmez. Ancak kendisinden yaklaşık yarım asır sonra Kerrâmiyye'nin teşbih ile ilgili görüşleri gündeme gelir ve böylelikle Kerrâmiyye bid'at fırkalar arasına girer.

Hicri V/XI. asırda yaşamış olan Ebu'l-Me'âlî Muhammed b. 'Ubeydillah b. 'Alî el-Huseynî el-'Alevî'nin (ö. 485/1092), diğer dinlere de yer verdiği ancak ağırlıklı olarak İslam fırkalarını konu edindiği *Kitâbu Beyâni'l-Edyân*'i Hanefî makâlat geleneğinde öne çıkan eserlerden biridir. Ebu'l-Me'âlî'nin Gazneliler döneminde saraya yakın bir pozisyonda bulunması⁶⁰ sebebiyle eserdeki Kerrâmiyye tasnifi önem taşımaktadır. Kerrâmiyye'nin söz konusu dönemde siyasî desteği yitirdiği bilinmektedir. Bu nedenle saraya yakın bir isim olan Ebu'l-Me'âlî'nin *Kitâbu Beyâni'l-Edyân*'daki tutumu, bölgedeki Hanefîlerin yaklaşımını yansıtmaya açısından önemlidir.

İslam fırkalarını tasnif ederken yetmiş üç fırka hadisini esas alan Ebu'l-Me'âlî, sekiz temel fırka zikreder. Tali fırkalarla sayıyı yetmiş üçe tamamlar.⁶¹ Temel fırkalar olarak Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, Mu'tezile, Şîa, Havâric, Mücebbire, Müşebbihe-Kerrâmiyye, Sûfiyye

⁵⁸ Hâkîm es-Semerqandî, *es-Sevâdu'l-A'zam*, 18-19.

⁵⁹ Hâkîm es-Semerqandî, *Tercümetü es-Sevâdi'l-A'zam*, 178, 186.

⁶⁰ Doğan Kaplan, "Farsça Yazılmış İlk Makâlat Eseri: Beyânu'l-Edyânder Şerh-i Edyân ve Mezâhib-i Câhili ve İslâmî", *e-Makâlat Mezhep Araştırmaları* 6/1 (2013): 49.

⁶¹ Fırkaları işlediği bölüme Ğadîr-i Hum olayını anlatarak başlar. Akabinden yetmiş üç fırka hadisini zikreden müellif Şii geleneğe hâkim olan üsluba uygun bir biçimde kurtuluşa erecek olan fırkayı Allah'ın kitabına ve Ehl-i Beyte tabi olanlar olarak vasıflandırır. Geniş bilgi için bkz. Ebu'l-Me'âlî, Muhammed b. Ubeydillah b. 'Alî el-Huseynî el-'Alevî (ö. 485/1092), *Kitâbu Beyâni'l-Edyân*, tsh. 'Abbâs İkbâl, (yy: İntişârâtı İbn Sinâ, t.y), 23-28.

ve Mürcie olmak üzere sekiz fırka zikreder. Dikkat çekici husus, Ebû Temmâm el-Hevârizmî (IV/X. asır) ve İbn Dâ'î er-Râzî'nin (VII/XIII. asır) eserlerinde olduğu gibi Kerrâmiyye'yi Mürciî fırkalara dâhil etmemesidir. Ebû Temmâm el-Hevârizmî, Kerrâmiyye'yi Müşebbihe başlığı altında tahlil ederken Ebu'l-Me'âli, Kerrâmiyye'yi sekiz temel fırka arasında, Müşebbihe ve Kerrâmiyye'yi adeta özdeşleştirir biçimde beraber zikreder. Ancak fırkaları tafsilatlı olarak işlerken Kerrâmiyye'yi Müşebbihe başlığı altına atar.⁶² Kerrâmiyye hakkında verdiği bilgi bu kadardır. Müellifin Kerrâmiyye'yi ilişkilendirdiği temel fırka, siyasi desteği yitirmesi ile korunmasız kalan Kerrâmiyye'nin bölgedeki Hanefî-Mâtürîdiler tarafından teşbihte bulunan bir grup olarak algılandığını gösterir.

Hanefî-Mâtürîdî firak geleneğine ait olup hicrî dördüncü asırda kaleme alınmış el-'Irakî'nin (500/1106), *el-Fıraku'l-Müfteria beyne Ehli'z-Zeygî ve'z-Zendeka* adlı eseri de Kerrâmiyye'nin sınıflandırılış biçimindeki değişimleri aydınlatabilmemiz açısından önemlidir. Yetmiş üç fırka hadisinin esas alındığı eserde, Mürcie-Kerrâmiyye ilişkisine dair herhangi bir iz bulunmamaktadır. Cebriyye'nin Neccâriyye ve Mürcie olduğunu söyleyen müellif, Cebriyye'nin alt başlıkları altında Neccâriyye'yi zikrederken Mürcie'yi zikretmez. Kaderiyye ile ilgili bir rivayette Mürcie bir kez daha zikredilir.⁶³

Eserinde Nâsibiyye, Râfıza, Cebriyye, Kaderiyye, Müşebbihe ve Mu'attıla olmak üzere altı temel fırka zikreden 'Irakî, her bir ana fırka altında on iki tali fırka zikreder. Her bir fırkanın görüşlerini birkaç cümle ile özetleyip peşinden *es-Sevâdu'l-A'zam* olarak isimlendirdiği fırka-ı nâciye Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in görüşlerini vermeyi tercih eder. Bu tasnifinde Kerrâmiyye'yi Müşebbihe başlığı altında zikreder. Üslup olarak muhalifleri ismen zikretmekten kaçınan 'Irakî'nin eserinde diğer fırkaların önemli isimleri anılmadığı gibi Kerrâmî isimler de anılmaz.⁶⁴

⁶² Ebu'l-Me'âli, *Beyânu'l-Edyân*, 25-27.

⁶³ Hz. Peygambere dayandırılan "İki Grubun İslamdan nasibi yoktur: Kaderiyye ve Mürcie." rivayetinde Mürcie ikinci defa zikredilir. Bkz. 'Irakî', Ebû Muhammed 'Osmân b. 'Abdillâh b. Hasan el-Hanefî (ö.500/1106), *el-Fıraku'l-Müfterika beyne Ehli'z-Zeygî ve'z-Zendeka*, thk. Yaşar Kutluay, (Ankara: 1962), 45, 61.

⁶⁴ 'Irakî', *el-Fıraku'l-Müfterika*, 3-10, 85.

İrakî, Kerrâmiyye'yi Allah hakkında teşbihte bulunan bir topluluk olarak zikretmesinin gerekçelerini de belirtir. Allah'ı havadise mahal kıldıklarını, Allah'ın cisim olduğunu ancak diğer cisimler gibi olmadığını iddia ettiklerini söyler. Kerrâmiyye'yi Müşebbihe gibi Allah'a nüzul, kıyam ve kuud gibi nitelikler atfetmekle eleştirir.⁶⁵

Hanefî fırak geleneğinde Kerrâmiyye ile Mürcie arasında dolaylı da olsa ilişki kuran tek isim, Ebu Mutî' Mekhûl b. Fazl en-Nesefî'dir. O, Mürcie'yi bid'at fırkalar arasında zikreder. Aynı zamanda kurtuluşa eren fırkayı da "Ehl-i Cemaat Mürciûn" olarak niteler. O, bid'at fırkalar arasında zikretmediği Kerrâmiyye'yi "Ehl-i Cemaat Mürciûn" kapsamında değerlendirmiş olmalıdır. Ancak kendisinden sonra aynı geleneğin temsilcileri Kerrâmiyye ile Mürcie arasında böyle bir ilişki kurmaz. Mekhûl en-Nesefî dışında sadece Semerkandî'nin eserinin Farsça tercümesine eklenmiş olan bölümde, Kerrâmîlerin Mürciiler gibi olduğuna dair bir bilgi yer alır. Bu bilgi dışında mezhepleri tasnifte iki fırka arasında bağlantı kurulmaz. Kerrâmiyye müstakil bir fırka olarak zikredilir. Tercümetü es-Sevâdi'l-'Azam'dan sonra kaleme alınan Hanefî makâlât ve kelam eserlerinde Kerrâmiyye, Allah'ı insan gibi tasavvur eden teşbihçi bir grup olarak sunulur. Hicri V/XI. asrın temsilcileri olan Ebu'l-Me'âlî ve el-İrakî de her iki fırkayı müstakil ancak bid'at fırkalar olarak görüp Kerrâmiyye'yi Allah hakkında teşbihte bulunduğu gerekçesi ile Müşebbihe başlığı altında mütalaa eder.

3. Eş'arî Makâlât Geleneğinde Kerrâmiyye

Eş'arî geleneğin önde gelen makâlât eserleri olan Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö. 330/942) *Maqâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilâfu'l-Muşallîn*'i, Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037) *el-Farq beyne'l Fırak*'i, Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyî'nin (ö. 471/1078) *et-Tebşür fi'd-Dîn ve Temyîzu'l-Fırqati'n-Nâciyeti 'ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*'i, Ebu'l-Feth eş-Şehristânî'nin (ö. 548/1153) *el-Milel ve'n-Nihal*'i ve Fahreddîn er-Râzî'nin (606/1209) *İtikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l Müşrikîn*'i Eş'arî

⁶⁵ Irakî', *el-Fıraku'l-Müfterika*, 85.

makâlât geleneğinde Kerrâmiyye'nin işlenişi hususunda müracaat ettiğimiz kaynaklardır.

Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslamiyyîn*'de temel fırkaların on tane olduğunu söyler. Ancak akabinde Şia, Havâric, Mürcie, Mu'tezile, Cehmiyye, Dırâriyye, Hüseyniyye, Bekriyye, 'Âmme, Ashâb-ı Hadîs ve Küllâbiyye olmak üzere on bir fırka zikreder.⁶⁶ Fırkaları tafsilatlandırırken bu sayı on üçe ulaşır. Girişte zikrettiği Hüseyniyye ve 'Âmme'den söz etmezken var olanlara Neccâriyye, Nüssâk, Züheyr el-Eserî ve Ebû Mu'az et-Tümeni'nin görüşlerini ekler.⁶⁷ Şi'a'yı; Ğâliyye, İmâmiyye ve Zeydiyye olmak üzere üç ana fırkaya ayıran Eş'arî, söz konusu başlıklar altında kırk tali fırka zikreder.⁶⁸ Mu'tezile başlığı altında herhangi bir fırka zikretmeksizin ayrıntılı olarak Mu'tezilî görüşleri işler.⁶⁹ Eş'arî, bu üslubu ile pek çok makâlât yazarından ayrılır. Kerrâmiyye ise bu sıralamada Mürcie başlığı altında ele alınır.⁷⁰

Eş'arî, Kerrâmiyye'yi Mürciî fırkaların on ikincisi ve Muhammed b. Kerrâm'ın taraftarları olarak zikreder. Kerrâmîler, imanın kalp ile değil; dil ile ikrar ve tasdik olduğunu iddia ederler. Eş'arî, dil ile tasdik dışında bir şeyin iman olduğunu inkâr eden Kerrâmîleri, Rasulullah zamanındaki münafıkların mü'min olduğunu iddia edenler olarak işler.⁷¹ Verdiği bilgilere göre Kerrâmiyye'nin tasdikten kast etmiş olduğu şey, dilin tasdiğidir.

Eş'arî, küfrün mahiyeti hususunda Mürcie'yi yedi fırkaya ayırır. Muhammed b. Kerrâm ve taraftarlarını dördüncü fırka olarak zikreder ve onların, küfrü, Allah'ı yalanlama, O'nu itiraf etmeyerek dil ile inkâr etmek olarak tanımladıklarını söyler. Bu grup, küfrün diğer organlarla değil dil ile olduğunu iddia eder. Eş'arî, bu bölümün sonunda Mürcie'nin tekfir yaklaşımından da söz eder. Mürcie'nin çoğunun te'vil ehlinde kimseyi tekfir etmediğini sadece

⁶⁶ Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (ö. 330/942), *Makâlâtu'l-İslamiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, thk. Hellmut Ritter, (Wiesbaden: 1980), 5.

⁶⁷ Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslamiyyîn* 5-299.

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslamiyyîn* 5-85.

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslamiyyîn* 155-178.

⁷⁰ Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslamiyyîn* 141.

⁷¹ Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslamiyyîn* 141.

ümmetin küfründe icmada bulunduğu kimseleri tekfir ettiğini yukarıdaki bilgilere ekler.⁷²

Önde gelen Eş'arî âlimlerden Ebû Mansûr Abdulkâhir el-Bağdâdî ise beş bölümden oluşan *el-Farq beyne'l-Fırak* adlı eserinin ilk bölümünde *Sapık Fırkalar* başlığını kullanır. Ravâfiq, Havâric, Kaderiyye-Mu'tezile, Mürcie, Neccâriyye, Cehmiyye, Kerrâmiyye ve Müşebbihe ana başlıklarını kullanarak ilgili başlıklar altında tafsilatlı açıklamalarda bulunur. İkincisinde İslam'a mensup olmadıkları halde İslam'a nispet edilen fırkaları ve sonuncusunda ise kurtuluşa eren fırka olarak Sünnet ve Cemaat Ehli'ni işler. Bu tasnifte Kerrâmiyye'nin sapık fırkalar başlığı altında ele alınması müellifin Kerrâmiyye algısını yansıtmaktadır. Eserinde fırkaları yetmiş üçe tamamlamaya çalışan Bağdâdî'nin yetmiş iki rakamını elde etmekte bayağı zorlandığı görülmektedir. Ravâfiq, Havâric ve Kaderiyye'yi yirmi, Mürcie'yi on, Cehmiyye ve Kerrâmiyye'yi ise birer fırka olarak saymasına rağmen metnin içinde fırkalar teker teker sayılınca sayıca zikredilenden ya eksik ya da fazla çıkmaktadır.⁷³

Bağdâdî, Kerrâmiyye'yi teşbihe düşmekle itham eder ve Müşebbihe başlığı altında da kendisinden kısaca söz eder. Bu bölümde mezhebin teşbih çağrıştıran görüşlerini sıralar. Allah hakkında cisim ibaresini kullanmaları, O'na sınır ve son izafe etmeleri, arşa temas ettiğini söylemeleri ve sonradan olanlara (havâdise) mahal kılmaları Müşebbihe başlığı altında sıraladığı Kerrâmî görüşlerdir.⁷⁴ Kerrâmiyye'yi Müşebbihe'den sayan Bağdâdî, ayrıca Kerrâmiyye'den *Horasan Mücessimesi* olarak da söz eder.⁷⁵

Eş'arî'nin Kerrâmiyye'yi Mürciî fırkalar arasında zikretmesi ancak Bağdâdî'nin Kerrâmiyye'yi müstakil ve sapık bir fırka olarak niteleyerek Mürcie ile Kerrâmiyye arasında ilişki kurmaması Eş'arî geleneğin Kerrâmiyye algısındaki değişimi yansıtmaktadır. Bu durumu, iki mezhep arasındaki muhalefetin yükselişe geçmesinin bir tezahürü olarak okumak mümkündür. Bağdâdî'nin verdiği

⁷² Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*, 143.

⁷³ Bağdâdî, *el-Farq beyne'l-Fırak*, thk. Muhammed Muhyiddin 'Abdulhâmid, el-Matbaatu'l-'Asriyye, (Beyrut: 1995), 21-28.

⁷⁴ Bağdâdî, *el-Farq beyne'l-Fırak*, 228.

⁷⁵ Bağdâdî, *el-Farq beyne'l-Fırak*, 12.

bilgilerden hareketle kendi döneminde Kerrâmiyye'nin gücünün zirvesine ulaştığı anlaşılmaktadır. Nitekim kendisi, seleflerinin gündeme getirmediği Hâkâikiyye, Tarâikiyye ve İşhâkiyye olmak üzere üç Kerrâmî fırkadan söz etmektedir. Horasan bölgesindeki Kerrâmiyye'ye nispet etmiş olduğu bu üç fırkanın birbirini küfür ile itham etmemesi nedeniyle kendisinin bu fırkaları tek bir fırka saydığını söylemektedir.⁷⁶

Hicri beşinci asra gelindiğinde Eş'arî makâlât geleneğinde İsferyâni'nin *et-Tebsür fi'd-Dîn ve Temyizu'l-Fırkati'n-Nâciyeti 'an'il-Fıraki'l-Hâlikîn* adlı makâlâtı ön plana çıkmaktadır. İsferyâni, eseri kaleme alış amacının hakk ve batıl arasında ayırım yaparak hakk ve batılın niteliklerini ortaya koymak olduğunu ifade eder. Buna ek olarak Ehl-i Zeyğ ile Ehl-i Edyân'ın niteliklerini ayrıntılı olarak işlemek için eseri on beş bölüme ayırdığını söyler. Birinci bölümü, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında ortaya çıkan ilk ihtilaflara ayırır.⁷⁷ İkinci bölümde fırkaları icmalî olarak zikreder. Diğer bölümleri önde gelen fırkalara ayıran İsferyâni, son bölümde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ı konu edinir.⁷⁸

İsferyâni, eserine yetmiş üç fırka hadisi ile başlar. Yetmiş üç fırka hadisi ile ilgili kendinden önceki Eş'arîler'in zikrettiği rivayetleri tekrar eder. Kurtuluşa eren fırkayı, yetmiş üç fırka hadisine referansla “Ben ve ashabımın üzerine olduğu yol” veya “Cemaat” olarak niteler. İsferyâni, ilk neş'et eden mezhepler olarak sırası ile Havâric, Sebeiyye ve Mu'tezile'yi zikreder.⁷⁹ Birinci bölümde zikrettiği bu ilk fırkalara ek olarak Horasan'da Muhammed b. Tâhir b. Abdillâh zamanında Kerrâmiyye'nin muhalif bir grup

⁷⁶ Bağdâdi, *el-Farq beyne'l-Fırak*, 215.

⁷⁷ Müellifimiz ilk ihtilaflar olarak çeşitli meseleler zikreder. İlk ihtilafın Hz. Peygamber'in gerçekten öldüğü mü yoksa Meryem oğlu İsa gibi göğe mi yükseltildiği çerçevesinde yaşandığını zikreder. İkinci ihtilafın nereye defnedileceği meselesi üçüncü ihtilafın ise imamet meselesi olduğunu söyler. Daha sonra ise Hz. Ali döneminde yaşanan olaylar ve bu olaylar neticesinde yaşanan ihtilafları sıralar. Geniş bilgi için bkz. İsferyâni, *Tebsür*, 19-20.

⁷⁸ İsferyâni Ebu'l-Muzaffer Tâhir b. Muhammed (ö. 471/1078), *et-Tebsür fi'd-Dîn ve Temyizu Fırkati'n-Nâciyeti 'an'il-Fıraki'l-Hâlikîn*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, (Lübnan: Âlemu'l-Kutub, 1983), 17.

⁷⁹ Geniş bilgi için bkz. İsferyâni, *Tebsür*, 20-22.

olarak varlık kazandığına ve Neccâriyye'ye değinir.⁸⁰ Kerrâmiyye'yi birinci bölümde temel fırkalar diyebileceğimiz sınırlı sayıda fırka arasında zikretmesi ve tarihi bilgiler beraber değerlendirildiğinde bu durumun, Kerrâmiyye-Eş'ariyye muhalefet bloğunda İsferyîni'nin Kerrâmiyye'nin karşısında güçlü bir Eş'arî olarak yer alması ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu nedenle de İsferyîni, Kerrâmiyye'ye eserinde önemli bir yer ayırmaktadır. Bağdâdî gibi Kerrâmiyye'ye özel bir başlık ayırır ancak yanı sıra Müşebbihe başlığı altında da Kerrâmiyye'den söz eder.⁸¹

İsferyîni, *Tebşır*'da Ravâfîd, Havâric ve Kaderiyye'yi yirmi fırka; Mürchie'yi ise üç fırka olarak sayar. Ancak Mürchie'nin üçüncü fırkası altında beş fırka daha zikreder ve bu tasnif ile Mürchie'nin sayısının yediye ulaştığını söyler. Dıriyye, Cehmiyye ve Bekriyye'yi birer fırka; Rey ve civarında taraftar edinmiş ve kolları ondan fazla olan Neccâriyye'yi tek fırka sayar. Horasan Kerrâmiyyesi'ni Hağâikiyye, Tarâikiyye ve İshâikiyye olarak üçe ayırır. Ancak birbirlerini tekfir etmemeleri hasebiyle Kerrâmiyye'yi tek fırka olarak ele aldığını dile getiren İsferyîni, böylece sayıyı yetmiş ikiye tamamlar. Kurtuluşa eren fırka olarak Ehl-i Sünnet ve Cemaat'î zikreder ve Ehl-i Hadis, Ehl-i Rey ve fûruda ihtilaf eden tüm fikhî mezhepleri Ehl-i Sünnet ve Cemaat 'in kapsamına dâhil eder.⁸² İsferyîni de Bağdâdî gibi Kerrâmiyye'yi Mürchie fırkaları arasında zikretmemekte, Kerrâmiyye'ye müstakil bir fırka muamelesi yapmaktadır. Ayrıca konumuz açısından dikkate değer olan nokta, İsferyîni'nin Horasan Kerrâmiyyesi konusunda vermiş olduğu bilginin Bağdâdî'ninki ile birebir örtüşmesidir. Her iki müellif de Kerrâmiyye'yi Hağâikiyye, Tarâikiyye ve İshâikiyye olmak üzere üçe ayırmakta ancak söz konusu fırkaların liderleri, taraftarları ve görüşleri hakkında herhangi bir açıklama yapmamaktadır.

Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*'de Muhammed b. Kerrâm'a tabi olanlar olarak nitelediği Kerrâmîleri Allah'ın sıfatları hususundaki

⁸⁰ İsferyîni, *Tebşır*, 22.

⁸¹ Allah'a cisim deyip O'na bir sınır ve son(nihayet) izafe ederek havâdise mahal kılan bütün grupların Müşebbihe'den olduğunu söyledikten sonra Kerrâmiyye'yi de zikreder. Bkz. İsferyîni, *Tebşır*, 121.

⁸² Teberri ve tekfirin söz konusu olmadığı, şeriatin fûru'unda ihtilaf eden fikhî mezheplerin tamamını kasteder. Bkz. İsferyîni, *Tebşır*, 24-25.

görüşleri ile teccim ve teşbihe düştükleri gerekçesiyle Sıfatiyye'den sayar. Şehristânî, Eş'arî makâlât geleneği içerisinde Kerrâmiyye'yi Sıfatiyye içerisinde mütalaa eden ilk ve tek isimdir. Şehristânî, Kerrâmiyye'nin on iki fırkadan teşekkül ettiğini, önde gelenlerinin ise altı fırka olduğunu söyler. Bu altı fırkayı 'Âbidiyye, Nûniyye, Zirrîniyye, İshâkiyye, Vâhidiyye ve Heyşemiyye olarak zikreder. Şehristânî, sözünü ettiği altı fırkanın her birinin müstakil görüşleri olduğunu ancak bu görüşlerin itibar edilen âlimlere değil de cahil kişilere ait olduğunu söyler.⁸³

Fahreddîn er-Râzî, *İ'tikâdâtü Fırâki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* adlı eserinde temel fırkalar olarak Mu'tezile, Hâvâric, Ravâfiç, Kerrâmiyye, Cebriyye, Mürcie ve Sûfiyye'yi zikreder. Sûfiyye'nin bir fırka olduğu vurgusunda bulunarak İslam fırkaları arasında zikredilmemesini eleştirir. Eserinde İslam fırkalarını yetmiş üçle sınırlama gibi bir çaba içerisine girmez. Zikrettiği fırkaların sayısı yetmiş üçü aştığından fırkaları zikrettikten sonra yetmiş üç fırka hadisine göndermede bulunur ve Hz. Peygamber'in kastının ana fırkalar olduğu yorumunda bulunur. Ayrıca Râzî'ye göre yetmiş üç fırka ile kastedilen İslam fırkalarının sayısının yetmiş üçten az olamayacağıdır. Sayının yetmiş üçten fazla olmasının herhangi bir mahsuru yoktur.⁸⁴

Râzî, Kerrâmîleri, Muhammed b. Kerrâm'ın Ğarcistan'da yoğunluk kazanan etbai olarak zikreder. Söz konusu bölgede varlığı kökleşen Kerrâmiyye'nin pek çok alt fırkası olduğunu dile getirerek bu fırkaları Târikiyye, İshâkiyye, Hammâkiyye, 'Âbidiyye, Yûnâniyye, Sûremiyye ve Heyşemiyye olarak tek tek sayar. Bu fırkalar içerisinde kendilerine en yakın olanın Heyşemiyye olduğunu söyler. Kastettiği Ehl-i Sünnet'e olan yakınlık olsa gerektir. Allah'ın cisim

⁸³ Şehristânî, on iki fırkayı tek tek zikretmez, altı fıkranın adını verir ve Heyşemiyye'yi Ehl-i Sünnete en yakın fırka olarak anar. Bu konuda makâlât sahibinin verdiği bilgi ile yetindiğini söyler. Sözünü ettiği makâlât sahibinin kim olduğu hususunda herhangi bir bilgimiz yok. Bkz. Şehristânî, *Şehristânî*, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim (ö. 548/1154), *el-Milel ve'n-Nihâl*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed, (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 99.

⁸⁴ Râzî, Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin (ö. 606/1209), *İ'tikâdâtü Fırâki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, thk. Ali Sâmi en-Neşşâr, yy. ty. 74-75.

ve cevher olmasının yanı sıra havâdise mahal olması hususlarında Kerrâmî fırkaların bütünü'nün hemfikir olduğunu savunur. Allah'a cihet ve mekân nispet etme hususunda Kerrâmîler arasında herhangi bir fikir ayrılığı yoktur. Ancak Allah ile arş arasındaki mesafe hususunda farklı fikirler ortaya atarlar. 'Âbidiyye, Allah ile arş arasında belli bir mesafe olduğundan söz eder. Heyşemiyye ise söz konusu mesafenin sınırsız olduğunu savunur.⁸⁵

Eş'arî, Kerrâmî fırkalardan söz etmezken Bağdâdî ve İsferyânî Hâkâikiyye, Tarâikiyye ve İshâkiyye olmak üzere üç Kerrâmî firkadan söz eder. Şehristânî, Kerrâmî fırkaların sayısını çoğaltarak Kerrâmiyye'nin on iki firkadan teşekkül ettiğini, önde gelenlerinin ise altı fırka olduğunu söyler. Bu altı fırkayı 'Âbidiyye, Nüniyye, Zirrîniyye, İshâkiyye, Vâhidiyye ve Heyşemiyye olarak zikreder.⁸⁶ Râzî ise Kerrâmî fırkaların sayısından söz etmez. Ancak pek çok fırkası olduğunu söyleyerek bu fırkaları Tarîkiyye, İshâkiyye, Hammâkiyye, 'Âbidiyye, Yünâniyye, Süremiyye ve Heyşemiyye olarak verir.⁸⁷ Bu fırkalardan sadece İshâkiyye hem Bağdâdî'nin hem Şehristânî'nin hem de Râzî'nin zikrettiği firkadır. Heyşemiyye'nin ise Bağdâdî ve İsferyânî tarafından gündeme getirilmemesi, ilk defa Şehristânî tarafından zikredilmesi dikkat çekicidir. H. V/XI. asrın başlarında yaşadığını bildiğimiz İbn Heysem'in taraftarlarının Bağdâdî ve İsferyânî tarafından zikredilmemiş olması ilginçtir. Bu iki ismin Hâkâikiyye ve Tarâikiyye fırkaları ile hangi Kerrâmî grubu kastetmiş olduğunu bilemiyoruz. Dolayısıyla bu iki firkadan birinin İbn Heysem'in bağlıları olması muhtemel görünmektedir.

Kerrâmî fırkaları isimleri ile zikredenler Eş'arîler olmasına rağmen bahsini etmiş olduğumuz Eş'arî âlimler, bu fırkaların hangi bölgede etkili olduğu ve müntesiplerine dair hiçbir bilgi vermemekte fırkaların sadece isimlerini sıralamakla iktifa etmektedirler.

Eş'arî makâlât geleneğinde Kerrâmiyye'nin tasnifi hususunda ortak bir yaklaşıma rastlanmamıştır. Eş'arî, *Mağâlât*'ta İbn Fûrek ise *Mucerred*'de Kerrâmiyye'yi Mürchie'nin bir kolu olarak

⁸⁵ Râzî, *İtikâdât*, 67.

⁸⁶ Bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 99.

⁸⁷ Râzî, *İtikâdât*, 67.

sunmaktadır. Kerrâmî İbn Heysem ile münazara ettiğine ve Kerrâmîlerin etkisi ile öldürüldüğüne veya şehirden çıkarıldığına dair bilgiler bulunan İbn Fûrek'in, Kerrâmiyye hakkında ayrıntılı bilgi vermemesi ilginçtir. Bu durum *Mucered*'in Eş'arînin görüşlerini bir araya getirme amacıyla kaleme alınmış olması ile ilgili olabilir.

Bağdâdî'nin *el-Farğ beyne'l Fırak*'ında dikkate değer olan husus, Kerrâmiyye'nin ana fırkalar arasında zikredilmesidir. Ancak Kerrâmiyye'ye müstakil bir mezhep muamelesi yapan tek kişi Bağdâdî olmayıp ondan sonra İsferyânî ve Râzî de Kerrâmiyye'yi temel fırkalardan biri olarak zikretmiştir. Şehristânî'de ise durum biraz daha farklıdır. O, Kerrâmiyye'yi ne müstakil bir mezhep olarak ne de Mürce'nin alt kolu olarak görmüş; Kerrâmiyye'yi Sıfatiyye başlığı altında incelemeyi tercih etmiştir.

Eş'arîler ile Kerrâmîler arasındaki muhalefetin Eş'arî makâlât eserlerinde Bağdâdî ile kendisini göstermeye başladığını söyleyebiliriz. Hicrî V/XI. asrın ünlü isimleri Bağdâdî ve İsferyânî ile VI/XII. asrın ünlü isimleri olan Şehristânî ve Râzî'nin gerek makâlât gerekse kelim eserlerinde, Kerrâmî görüşler sert bir dille eleştirilmiş ve Kerrâmiyye sapık bir fırka olarak tasvir edilmiştir.

Sonuç

Ebû Mutî' Mekhûl en-Nesefî'nin *el-Lü'lü'ıyyât fi'l-Mevâz* adlı eseri dışında İbn Kerrâm'dan ve Kerrâmiyye'den en erken hicrî IV/X. asrın ortalarına doğru söz edildiğini tespit ettik. Farklı geleneklere mensup makâlât yazarları bu tarihe kadar Kerrâmiyye'den veya İbn Kerrâm'dan söz etmezler. Daha erken dönemlerde kaleme alınan makâlât eserlerinde Kerrâmiyye'nin bir fırka olarak zikredilmemesi teşekkülünü tamamlamaması ile ilişkilendirilebilir. Ancak bunun tek gerekçe olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Kelamî görüşlerinden ziyade sufi yapılanması ile temayüz eden ilk dönem Kerrâmiliği bu nedenle makâlât eserlerinde kendisine yer edinememiş olabilir. Yukarıda zikrettiklerimiz Kerrâmiliğin kendisinden kaynaklanan gerekçelerdir. Bunların yanı sıra hicrî IV/X. asrın ortalarına kadar kaleme alınmış makâlât eserlerinde

Kerrâmiyye'nin maḳâlât yazarlarınca görmezden gelinerek kasıtlı olarak zikredilmemesi de bir gerekçe olarak zikredilebilir. Nitekim Kerrâmiyye'nin maḳâlât eserlerine girdiği dönem, devlet eli ile desteklenmeye başlanıp geniş bir coğrafyada ciddi bir taraftar kitlesi edindiği döneme denk gelmektedir.

Horasan bölgesinde faaliyetlerini yoğunlaştırmış olan Kerrâmiyye, yaklaşık üç asır boyunca dinî, siyasî ve sosyal anlamda bölgeyi etkilemiştir. Başlarda kelamî görüşlerinden ziyade önde gelen Kerrâmî âlimlerin zâhidâne yaşayışları ile pek çok taraftar edinen Kerrâmiyye, Muhammed b. Heyşem'in Kerrâmiyye'nin görüşlerine getirmiş olduğu yorumlamalar ile farklı bir boyut kazanmıştır. Tasavvuf, fıkıh ve kelam gibi farklı alanlarda kendine has görüşleri ile temayüz eden bu mezhep, süreçle beraber birçok farklı dinî-toplumsal grup ile mücadele edebilecek güce ulaşmıştır. Sâ mânîler ve Gazneliler döneminde edindiği siyasî destek, bu mücadelelerde Kerrâmiyye'nin elini güçlendirmiş ve zaman zaman Kerrâmiyye, elindeki bu siyasî desteği muhaliflere karşı kullanmıştır.

Muhalif gruplar arasında Hadis taraftarları, Kerrâmiyye ile mücadelelerinde iman meselesini merkeze almış ve Kerrâmiyye'yi salt ikrarı iman olarak kabul etmekle itham etmiştir. Hadis taraftarları ile Mürcie arasında süregelen mücadeleler göz önünde bulundurulduğunda, Mürcie menşeli olması dolayısıyla Kerrâmiyye'nin, iki mezhep arasındaki mücadelelerden payına düşeni aldığı görülmektedir. Kerrâmiyye, iman anlayışı dolayısıyla Hadis taraftarlarınca, kimi zaman örtük kimi zaman ise açık bir şekilde amelleri boşa çıkarmakla, Hristiyan ve Yahudileri cennetlik kabul etmekle itham edilmiştir. Bu suçlamaların yanı sıra Kerrâmîler, hadis uydurmakla suçlanmış ve İslam dışı bir unsur olarak resmedilmiştir. İslam bünyesinde ortaya çıkmış heretik bir unsur olarak resmedilmesi, Kerrâmîler ile olan sosyal ilişkilerde birtakım kısıtlamaların önünü açmıştır. Hadis taraftarları edebiyatının; Kerrâmîlere selam vermenin, arkalarında namaz kılmanın dahi meşruiyetinin tartışıldığı örnekler barındırması, iki mezhep arasındaki muhalefetin ulaştığı boyutları yansıtmaları açısından önemlidir.

Hadis taraftarları, Kerrâmîlerin iman anlayışını merkeze aldığından onları Mürcie içerisinde mütalaa ederken, Mâtürîdiler, eleştirilerinde Kerrâmîlerin Allah ve sıfatları hakkındaki görüşlerini esas almışlar ve Kerrâmiyye'yi genel olarak Mücessime-Müşebbihe içerisinde mütalaa etmişlerdir. Hanefi çevrelerde Kerrâmiyye'ye yöneltilen eleştirilerin ya Hakîm es-Semerkandi'de olduğu gibi kesb ve iman çerçevesinde ya da Ebu'l-Mu'in en-Nesefi'de olduğu gibi teccim ve iman çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Her ne kadar Kerrâmiyye, iman görüşü nedeniyle de tenkit edilmişse de iman konusunda Kerrâmiyye'ye yöneltilen tenkitler, Allah'ın sıfatları konusunda yöneltilen tenkitlerin gölgesinde kalmıştır. Bu nedenle Kerrâmiyye, Mâtürîdî gelenekte Mürcie'den bağımsız ve daha ziyade Müşebbihe-Mücessime ile ilişkilendirilen bir fırka olmuştur. Kerrâmiyye'nin zayıf olduğu dönemde, Hanefi-Mâtürîdî gelenekte Kerrâmiyye hakkında sınırlı bilgi verilmiştir. Fakat güçlendiği dönemlerde verilen malumatın arttığı görülmektedir. Ayrıca Kerrâmiyye'nin arkasındaki siyasi desteği yitirmesi ve bölgedeki hâkimiyetinin sarsılması ile beraber Kerrâmiyye'ye yönelik eleştirilerin dozu artmakta; giderek yok olmaya yönelmesiyle beraber Hanefi-Mâtürîdî gelenekte hakkında verilen bilgi azalmaktadır.

Eş'arîler ile Kerrâmîler arasındaki muhalefetin boyutu ise diğer geleneklerden biraz farklı olmuştur. İki mezhep arasındaki muhalefet, İbn Fûrek, Bağdâdî, Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyîni ve Râzî ile önde gelen Kerrâmî isimler arasında vuku bulan münazaralar çerçevesinde tarihi kaynaklara yansımıştır. Önde gelen Kerrâmî isimler ile çağdaş olan İbn Fûrek ve İsferâyîni'nin Kerrâmiyye'ye yönelttiği tenkitler dikkate alındığında İbn Fûrek'in iman meselesinde yoğunlaştığı, Allah ve sıfatları konusunda Kerrâmiyye'ye nispet edilen görüşlere değinmediği görülmektedir. Kerrâmî kelamcısı İbn Heysem'in Kerrâmiyye'nin teşbihçi gruplar arasında zikredilmesine neden olan görüşleri kesin bir şekilde reddetmiş olmasının bu hususta belirleyici olduğu söylenebilir.

Bağdâdî ile beraber Eş'arî gelenekte Kerrâmiyye tenkidinin farklı bir boyut kazandığı görülmektedir. Bağdâdî, Kerrâmiyye tenkidini, İbn Kerrâm'ın *Azâbu'l-Ğabr* adlı eseri üzerinden gerçekleştirmiş ve bu hususta kendisinden sonraki Eş'arî müellifleri ciddi anlamda

etkilemiştir. Eş'arî gelenekte Kerrâmiyye'nin Allah ve sıfatları konusunda muhatap olduğu eleştirilerin Bağdâdî ile başladığını söyleyebiliriz. Kerrâmiyye'nin söz konusu dönemde arkasındaki siyasî desteği yitirmiş olması da kendisine yöneltilen tenkitlerin dozunun artmasında etkili olmuştur. Hicrî beşinci asrın başlarından itibaren Eş'arî gelenekte Kerrâmiyye'ye yönelik bir dizi karalama faaliyeti başlamıştır. Bağdâdî'den önce pek de gündeme gelmemiş olan Kerrâmiyye'nin Allah'ın fiili sıfatları hususundaki görüşleri Kerrâmiyye'nin siyasî ve sosyal nüfuzunu yitirmesi ile beraber önde gelen Eş'arî isimlerin Kerrâmiyye'ye yönelttiği tenkitlerde öne çıkmıştır.

Mağâlât eserlerinde Kerrâmiyye'ye yöneltilen eleştiriler üzerinde kendi görüşlerinin yanı sıra mağâlât müelliflerinin mezhebî aidiyeti ve görüşleri yadsınamaz bir etki yaratmıştır. Hadis taraftarlarınca kaleme alınan mağâlât eserlerinde Kerrâmiyye'nin tecsim-teşbih anlayışı nedeniyle eleştirilmemesi bu durumun açık bir örneği olarak zikredilebilir. İslam düşüncesinde farklı itikadî mezheplerin Hadis taraftarlarına yönelttiği tenkitlerin tecsim-teşbih ekseninde şekillenmesi, Hadis taraftarlarının Kerrâmiyye ile ilgili bu hususu neden göz ardı ettiklerini açıklamaktadır. Hanefî-Mâtürîdî gelenekte ise Kerrâmiyye'ye yöneltilen eleştiriler daha ziyade Allah ve sıfatları hususunda yoğunlaşmaktadır. İman konusundaki görüşlerine kısaca değinilerek geçilmektedir.

Kerrâmiyye'ye ait yazılı edebiyat günümüze ulaşmadığından Kerrâmiyye, daha ziyade muhaliflerin eserleri vasıtasıyla inşa edilen bir mezhep olmuştur. Bu bağlamda muhaliflerin Kerrâmiyye hakkında verdiği bilgiler herhangi bir kaynağa dayanmayıp objektiflikten uzaktır. Hadis Taraftarlarının satır aralarında veya Mürcie başlığı altında dahi olsa Kerrâmîlere yönelik tenkitlerine dair ciddi bir yazılı edebiyat bulunmasına rağmen Kerrâmîlerin Hadis Taraftarlarını eleştirirken hangi argümanları kullandıklarını bilmemekteyiz. Bu konuda sahip olduğumuz bilgi sınırlıdır. Bu durum, diğer dinî-toplumsal gruplar hakkında da aşağı yukarı aynıdır.

Kerrâmiyye, muhaliflerin iddiasının aksine amellerin farziyyetini kabul etmiş ancak kişinin mü'min ismini alabilmesi için ikrarını

yeterli görmüştür. Kerrâmiyye, her ne kadar varlığını devam ettirememiş olsa da iman anlayışına getirdiği yorum ile tekfirci söylemden uzak bir yaklaşım sergilemeyi başarmıştır. Ayrıca aynı dönemde iki ayrı imamın imametlerini meşru kabul ederek Müslümanlar arasında bölünmelere neden olan imamet meselesine, dönemin şartları çerçevesinde getirdiği çözümleyici yorum ile İslam düşünce tarihindeki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Acar, Hasan. *Ebû Mutî' Mekhûl en-Neseî'nin 'Kitâbu'r-Red 'ale'l-Ehvâ ve'l-Bida'* isimli eserinde Mezhepleri Tasnifi ve Mürcü Mağâlât Geleneği İçerisindeki Yeri. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.

Alimoğlu Sürmeli, Zeynep. *Ehl-i Sünnet'in Kerrâmiyye Eleştirisi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018.

Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed (ö. 429/1037). *el-Farq beyne'l-Fırak*. thk. Muhammed Muhyiddin 'Abdulhâmîd. Beyrut: el-Matbaatu'l-'Asriyye, 1995.

Bulliet, Richard W. *The Patricians of Nishapur: A Study in Mediaval Islamic Social History*. Harvard Middle Eastern Studies. Cambridge: Harvard University Press, 1972.

Durguti, Abdylkader. "Muhammed b. Kerrâm ve Taraftarlarına Dair Eserlerin Genel bir Tahlili" . *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 12 / 1 (2019): 112-146.

Ebu'l-Me'âlî, Muhammed b. 'Ubeydillah b. 'Alî el-Huseynî el-'Alevî (ö. 485/1092). *Kitâbu Beyâni'l-Edyân*. Tsh. 'Abbâs İkbâl. yy: İntişârâtı İbn Sînâ, t.y.

Eren, Muhammed Emin. "Bir Rivayetin Kısa Anatomisi: Tarihsel Süreçte İftirak Hadisinin Anlaşılma Biçimleri Üzerine". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55/2 (2014):59-97.

Eş'ârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (ö. 330/942). *Mağâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*. Thk. Hellmut Ritter. Wiesbaden: Franz Steiner,1980.

Faḥreddīn er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (ö. 606/1209). *İ'tikâdâtü Fırâkı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*. thk. Ali Sâmî en-Neşşâr. yy. ty.

Gömbeyaz, Kadir. *Maḳâlât Geleneğinde İmam Eş'arî*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2005.

Gilânî, Abdülkâdir b. Mûsâ b. Abdillâh Ebû Muhammed (ö. 561/1166). *el-Ğunye li Ṭâlibî Ṭarîḳati'l-Hakk Azze ve Celle*. Thk. Ebû Abdirrahmân Şalâh b. Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Hakīm es-Semerḳandî. Ebû Kâsım İshak b. Muhammed (ö. 342/952). *es-Sevâdu'l-A'zam*. İstanbul: Matbaatu'l-Cemâl, ty.

Hakīm es-Semerḳandî. *Tercümetü es-Sevâdi'l-A'zam*. İran: İnstişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i, ty.

'Irakî', Ebû Muhammed 'Osmân b. 'Abdillâh b. Hasan el-Hanefî (ö. 500/1106). *el-Fırâku'l-Müfterîka beyne Ehli'z-Zeyğî ve'z-Zendeḳa*. Thk. Yaşar Kutluay. Ankara: Nur Matbaası, 1961.

İbn 'Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah b. 'Abdillah b. Şafî'î (ö. 571/1175). *Târîhu Medineti Dimeşk*. Thk. Ebû Saîd Ömer b. Ğarame el-Amravî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

İbn Batta, Ebû Abdillah Ubeydullah b. Batta el-'Uḳberî (ö. 387/997). *Kitâbu'ş-Şerḥ ve'l-İbâne 'alâ Uşûli's-Sunne ve'd-Diyâne*. thk. Âdil b. Abdillah b. Sa'd el-Ğâmidî, Riyad: Dâru'l-Emr, 1432.

İbn Batta el-'Uḳberî. *el-İbânetu'l-Kübra*. Thk. Komisyon, Riyad: Dâru'r-Rayye, 1994-2000.

İbn Dâ'î er-Râzî, (ö. VII. asrın ikinci yarısı/XIII. asrın ikinci yarısı). Seyyid Murtezâ b. Dâ'î Ḥasenî. *Tebşîratu'l-'Avâm, fî Ma'rifeti Meḳâlâti'l-Enâm*. Tsh. 'Abbâs İḳbâl. yy : İntişârâtı Esâtîr, 1945.

İbn Esîr, Ebû Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim (ö. 630/1223). *el-Kâmil fi't-Târîh*. Thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî (ö. 597/1200). *Kitâbu Telbîsi'l-İblîs*. Thk. Ahmed b. Osmân el-Mezîd. Riyad: Dâru'l-Vatan, 2002.

İsferâyîni, Ebu'l-Muzaffer Tâhir b. Muhammed (ö. 471/1078). *et-Tabşır fi'd-Dîn ve Temyîzu Fırkati'n-Nâciyeti 'an'ül-Fırâki'l-Hâlikîn*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Lübnan: Âlemu'l-Kütüb, 1983.

Kaplan, Doğan. “Farsça Yazılmış İlk Mağalat Eseri: Beyânu'l-Edyânder Şerh-i Edyân ve Mezâhib-i Câhili ve İslâmi”. *e-Mağâlât Mezhep Araştırmaları* 6/1 (2013): 45-91.

Karadaş, Cağfer. “Kerrâmiyye ve İtikadı”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2007): 41-62.

Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi, 2010.

Kutlu, Sönmez. “Kerrâmiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 294-296. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Malamud, Margaret. “Ortaçağ Horasanında Sapkın bir Politika: Nişabur Kerrâmiyyesi”. Çev. Hüseyin Doğan. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2015): 533-552.

Malaî, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed (ö. 377/987). *et-Tenbîh ve'r-Red 'alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*. Thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye, 2007.

Nesefî, Ebû Mutî' Mekhûl b. Fağl (ö. 318/930). *Kitâbu'r-Redd 'alâ Ehli'l-Bida' ve'l-Ehvâ'*. Thk. Marie Bernand. *Annales İslamologiqes* 16 (1980): 61-62.

Nesefî, *Lü'lü'ıyyât fi'l-Mevâ'iz*. Ayasofya, no. 4801, v. 165a-264b. Süleymaniye Kütüphanesi.

Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed (ö. 493/1099). *Uşulu'd-Dîn*. Thk. Hans Peter Linss. Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye, 2003.

Piyadeoğlu, Cihan. *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2008.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybek (ö. 764/1363). *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. Thk. Ahmed Arnavûd-Türkî Mustafa. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî (ö. 562/1166). *el-Ensâb*. Beyrut: Dâru'l-Cenân, 1988.

Subkî, Tacuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb (ö. 771/1380). *Tabakâtu's-Şâfi'yyeti'l-Kübrâ*. Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanahî, Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. y.y: 1964.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm (ö. 548/1154). *el-Milel ve'n-Nihâl*. Thk. Ahmed Fehmi Muhammed. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

Toru, Ümüt. *Ebû Muhammed el-Yemenî'nin "Akâidu's-Selâse ve Seb'in Fırka" Adlı Eseri ve İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Önemi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.

Utbi, Ebu Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr (ö. 427/1036). *el-Yemenî*. Thk. Abdullatif es-Sâmîrî. Beyrut: Dâru't-Tuley'a, 2004.

Üzüm, İlyas. "Mekhûl b. Faḍl en-Nesefî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 570-571. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Yavuz, Yusuf Şevki-Avcı, Casim. "İbnu'l-Cevzi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20: 543. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

Yemenî, Ebu Muhammed (VI/XII. asır). *'Akâidu's-Selâse ve Seb'in Fırka*. Thk. Muhammed b. Abdillâh el-Ġâmidî, Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 2001.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz (ö. 748/1347). *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtu Meşâhîri'l-A'lâm*. Thk. Beşşâr 'Avvâd. yy: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2003.

SUMMARY

The issue of classification of the sects in Maqâlât tradition has an important place in the researches in the field of History of Islamic Sects. Although the views of the sects have been presented as the fundamental determinant element in the sect classification by the authors of firaq literature, the fact that there are other determinants about this issue does not escape attention. While the manner of understanding the hadith al-iftiraq is an apparent element to affect the relevant classification, sectarian belonging of the authors can sometimes escape the attention because of being a

latent determinant and can lead the researcher to wrong or deficient convictions. The researcher is to behave meticulously not to make the mentioned mistake so that the secondary determinants are not overshadowed by the primary ones, and the latent determinants are not overshadowed by the explicit ones. The importance of the method and scientific approach of the writer increases even more especially when the issue is the sects that have not been able to create a literature of their own or whose literature has not reached today because of various reasons. As a matter of fact, the information provided about such sects always has the handicap of being the perception of the others. This situation is also valid for the views and classification method of Karrâmiyya, which has an important place in the history Islamic thought. The decisiveness of the effect of the views of Karrâmiyya itself and that of the opponents' on the criticism directed to Karrâmiyya is a topic which needs discussing. In this article, the classification method of Karrâmiyya within the Sunnî maqâlât tradition is discussed in the context of how the belonging psychology creates a weakness about seeing the reality or to what extent it causes the distortion of the facts.

A sect active in the regions of Khorasan and Transoxania from h. 4th to 6th century, Karrâmiyya got supporters due to the ascetic living of certain Karrâmî figures rather than its theological views. Karrâmiyya got a different dimension with Mohammad b. Hayşam's (towards the end of IV/X centuries and at the beginning of V/XI centuries) interpretations about the views of Karrâmiyya. Except for Abu al-Mûti' Makhul al-Nasafi's *el-Lu'lu'iyât fi'l-Mewâ'iz*, Ibn Karrâm and Karrâmiyya are first mentioned through the mid IV/X century. This period coincides with the time when Ibn Haysam forms the theological basis of the sect. Besides, it is not possible to find a common attitude about the categorization of Karrâmiyya within maqâlât tradition. The views of Karrâmiyya on Anthropomorphism and Anthropopathism are brought into question by the supporters of Hadith; and Karrâmiyya is referred as a Murciah sect because of its approach to the problem of faith, which is the determinant of the opposition between the two groups. When we consider the fact that the supporters of the Hadith are referred

as Hashawiyya within Islamic thought because of their literal approach to nass, and that they are sometimes put under the title of Mucassimah- Mushabbihah, the reason why the supporters of Hadith do not bring forward the views of Karrâmiyya on Anthropomorphism and Anthropopathism finds meaning. When the ongoing struggles between the supporters of Hadith and Murji'ah are considered, Karrâmiyya seems to get its share from the struggle between the two sects due to its being from Murji'ah origin. Karrâmiyya has been explicitly and latently accused of invalidating the deeds and accepting the Christians and Jews as deserving the heaven by the supporters of Hadith because of their understanding of faith. In addition to these accusations, the Karramîs have been accused of making up hadith and have been described as an un-Islamic element. Their being defined as a heretic element having appeared within Islam has led to some certain limitations with the social relations with the Karramîs. The fact that the literature of the supporters of Hadith includes examples that question even the legitimacy of greeting the Karramîs and performing salaah behind them is crucial to show the dimensions of the opposition between the two sects.

While the supporters of Hadith study the Karramîs within Murji'ah as they take the Karramîs' understanding of faith to the centre, the Mâturidîs base their criticism on the views of the Karramîs on Allah and His attributes and usually study Karrâmiyya within Mucassim-Musebbih. The criticism of Karrâmiyya in Hanafi circles seems to shape around either within the frame of kesb and faith, as it is with Hakîm es-Semerkindî, or within the frame of anthropomorphism and faith, as it is with Abu'l- Mu'în an-Nasafî. Even though Karrâmiyya has been criticized due to its understanding of faith, these criticisms have been overshadowed by the criticisms directed about the attributes of Allah. Thus, Karrâmiyya has been a sect which is evaluated independently from Murji'ah and rather associated with Mucassimah- Mushabbihah. The information given about Karrâmiyya in Hanafi-Mâturidî tradition during the period when Karrâmiyya was weak is limited. Yet, the information about it increased when it became strong. Besides, the amount of criticism about Karrâmiyya has increased

with its losing the political support behind it and its dominance in the region; and the information given in Hanafi-Mâturîdî tradition has decreased as it inclined to fade.

As to the dimension of the opposition between the Ash'arîs and Karramîs, it has been different from other traditions. The opposition between the two sects has reflected to the sources within the frame of the debates between Ibn Fûrak, Abdulkâhir al-Baghdâdî, Abu'l-Muzaffar al-Isfarâyînî and Fakhr al-Dîn al-Râzî and the leading Karramî personalities. When the criticism of Ibn Fûrak and Isfarâyînî, who were the contemporaries of the leading Karramî personalities, about Karrâmiyya is considered, it is seen that Ibn Fûrak focuses on the issue of faith and does not mention the views referred to Karrâmiyya about Allah and His attributes. The fact that Ibn Hayşam, a Karramî theologian, absolutely rejects the views that cause Karrâmiyya to be mentioned among the Tashbih groups can be said to be determinant on the subject. The criticism of Karrâmiyya in the Ash'arî tradition seems to gain a different dimension with Baghdâdâ. Baghdâdî practised his criticism of Karrâmiyya over Ibn Karrâm's *Azâbu'l-Ğabr* and seriously affected the authors after him on the issue. We can say that the criticism of Karrâmiyya about Allah and His attributes in Ash'arî tradition begins with Baghdâdî. The fact that Karrâmiyya had lost the political support in this period was a factor for the increasing dose of criticism. Beginning with h. 5th century, there has been a blackening operation about Karrâmiyya within Ash'arî tradition. Karrâmiyya's views on Allah's actual attributes, which had not become an issue before Baghdâdî, began to come to the fore in the criticisms directed to Karrâmiyya by the leading Ash'arî figures with Karrâmiyya's losing its political and social power.

In this study, we have tried to present the categorization of Karrâmiyya by each opposing group with their own internal dynamics and by subjecting it to a multi-directional evaluation, considering the fact that the actuality of Karrâmiyya and the perception of Karrâmiyya have not been seriously distinguished from each other in the studies carried out about the subject thus far. In this context, we can say that Karrâmiyya has been able to maintain an approach, which is different from that of takfiri

discourse, together with the interpretation it brings to the issue of faith despite the fact that its understanding of faith has been misrepresented and distorted by the opposing groups. Furthermore, Karrāmiyya has taken its place within the Islamic thought by providing an analytic interpretation within the frame of the conditions of the time to the issue of imamate, which has not usually been mentioned by the opposing groups and which has caused separation among the Muslims due to its idea of accepting the imamates of two different imams in the same period as legitimate.